

LA BELLVERNA

Revista de l'Associació Cultural Amics de Teulada

II època - núm. 15 - Teulada, Primavera 2025

LA BELLVERNA

Revista de l'Associació Cultural
Amics de Teulada
II època, núm. 15

Teulada, Primavera 2025

Consell de Redacció:

Mila Bisquert Salvà
Juanjo Bertomeu Oller
Jaume Buigues i Vila
Joana Vila Buigues
Joan Ivars Cervera

Direcció, coordinació i maquetació:

Joan Ivars Cervera

Edita:

Ajuntament de Teulada - Regidoria
de Cultura

Associació Cultural Amics de Teulada

SUMARI

- Editorial. Tots els colors del verd ..
(Joan Ivars) 3
- L'escultor Pasqual Buigues Masó i la seua escultura "Xiquet Llevantí" (Jaume Buigues)..... 4
- La Joanaina de Jaume Pastor Fluixà a Altea
(Joan Borja)13
- El Pintor Vitòria i l'Àngel de l'Apocalipsi (I)
Històries de la Bibliografia Vicentina de Teulada
(Tomás Merlos)16
- "La curta tardor de l'anarquia a Teulada": l'incendi de l'arxiu municipal (Juanjo Buigues),27
- Marta, el sobrenom d'una família
(Vicent R. Vallés), 34
- Maria Llobell: "En el 25N, per desgràcia, les protagonistes no tenen veu perquè estan mortes" (Dídac Vengut),..... 35
- Benvolgut matalàs (Josep Ivars Crespo) 39
- Sóc. (Júlia Vela) 41
- Mara, jove científica apassionada de la mar
(Desampa Rodrigo).....,42
- L'ACAT es mou , 43

Portada: partida la Sisca (Teulada).

Foto: José Vicente. Ferrando

Correspondència:

amicsdeteulada@gmail.com

Web ACAT:

www.amicsdeteulada.net

Núm. ISSN: 2660-5899

Dipòsit legal núm. A 436-2020

Amb l'esclat de la recent primavera, m'han vingut a la memòria dos versos de Raimon, de la seua cançó que li va dedicar al País Basc: "Tots els colors del verd/ en aquell mes de maig". I no ha sigut pel caràcter reivindicatiu del poema del cantautor xativí (encara que pels temps que corren, potser haurem de tornar-hi), sinó per la seua vessant estètica, en contemplar el nostre paisatge en aquesta entrada triomfal del temps primaverenc, que d'alguna manera pot semblar-se al d'Euskadi (salvant, és clar, les grans distàncies espacials i temporals ...).

I aquest escenari en verd encara ens crida més l'atenció després d'un any anterior de gran sequera. en què els nostres camps s'han vist coberts d'uns colors bruns i terrosos on amb prou feines podíem endevinar mates verdes a les vores dels camins: Per tot arreu vèiem un paisatge abrasit. I fins i tot, molts pins s'han assecat, els esquelets dels quals encara hui els podem observar, tot esperant que ben prompte es procedisca a talar-los, per tal d'evitar un més que evident risc d'incendis forestals. Es va arribar (mai no s'havia conegut, segons conten...) a regar camps de vinyes! Els nostres són uns camps de secà des de temps immemorials i mentre no trobem un brollador miraculós que els transforme, seguirem com sempre, si és que en lloc de vinyes en un futur més o menys pròxim davant dels nostres ulls creixen xalets en lloc de pàmpols i dolç moscatell.

Hem vist en aquestes setmanes dedicades a la deessa Maia que els verds que ens envoltaven canviaven de tonalitat i formes segons on dirigíem la nostra mirada. Un bon lloc per a albirar aquests canvis l'hem pogut notar a la senda fluvial de la Font de l'Horta: del parpalleig de les fulles dels oms verd-grisenc, al verd intens dels acants que voregen el camí, passant per la diversitat de verds que omplin el llit del barranc fins a arribar a la mateixa font de l'Horta (que encara no ens ofereix les notes melodioses de la seua aigua...)... Tot una simfonia amb tons i matisos verdosos i glaucs que ens anuncien que Persèfone, la deessa filla de Zeus i Deméter, ha deixat l'inframón de l'Hades per visitar-nos i regalar-nos un paisatge de la renaixença de la naturalesa, complint-se així el cicle de les estacions.

Ara sols ens queda esperar que arribe l'estiu, esplendorós, i que els verds inicials i tímds dels primers brots de les nostres vinyes es convertisquen en "els verds tendres dels ceps", com va dir Vicent A. Estellés, en l'article que escrigué després de visitar el nostre poble, ara fa ja cinquanta anys.

L'escultor Pasqual Buigues Masó

i la seua obra “Xiquet llevantí”

Jaume Buigues i Vila

Pasqual Buigues Masó (Teulada –País Valencià – 1879- Temperley –l'Argentina– 1980), conegut familiarment pels seus amics i parents com a *Pasqualet*, va nèixer a Teulada el 16 de setembre de 1897, al sí d'una família de llauradors. Als tres anys mor son pare (1900) i Pasqual queda orfe, cosa que marcarà el destí de la seua vida, per a bé.

El marc socioeconòmic en què naix Pasqual Buigues a Teulada

En aquells anys del traspàs del segle XIX al segle XX, en què va nèixer Pasqual Buigues, el municipi de Teulada comptava, per a l'any 1900, amb 3.396 habitants de dret, el 86% dels quals eren analfabets, d'acord amb les dades que facilita per a 1910 Francisco Figueras Pacheco. El grau d'alfabetització del veïnat era molt baixet, tot i que hi havia una escola de xiquets i una altra de xiquetes, com veurem més avant, mancades de recursos. Per a 1910, en sabien llegir 13 homes i 18 dones; llegir i escriure, 236 homes i 136 dones, i no sabien llegir, 1.452 homes i 1.492 dones. Dades comprensibles donat que les condicions de les escoles de Teulada, aleshores, eren més que deficients, com queda palès en la descripció que en fa d'elles el Dr. José Pitarch Jarque l'any 1924 en la “*Memoria Estudio Topográfico Sanitario de la Villa de Teulada*”:

El número de escuelas oficiales es de dos, una escuela nacional de niños y otra de niñas. La escuela nacional de niños está en la calle de San Vicente n°

2, ocupando su piso principal.

Está dividido el local – escuela en dos departamentos que tienen: el primero 58,65 m² de superficie y un volumen de 175,950 m³. El 2º departamento tiene 21,76 m² de superficie y un volumen de 60, 928 m³. La superficie de iluminación es de 4 m². Esta escuela tiene una matrícula de 118 niños, con una asistencia diaria media de 86 niños. Edificio viejo y deficiente para la población escolar. El material escolar es arcaico, rudimentario, anti-higiénico y por más que el dignísimo maestro es inteligente e instruido, no puede con su firme voluntad y reiterado esfuerzo, suplir con ventaja las enormes deficiencias y faltas que se observan.

El censo escolar asciende a 377 alumnos. Respecto a la escuela nacional de niñas, podemos decir, que en la actualidad no existe, pues no merece ese nombre una casa de vecindad de la calle San Antonio, lóbrega, oscura, húmeda, irregular y de condiciones higiénicas detestables. En una planta baja de mal aspecto y de reducidas dimensiones (7 m de longitud y 3 de ancho) se amontonan las niñas produciendo verdadero dolor el contemplarlo. El material escolar, por llamarlo así, es pésimo contando de cinco mesas, antiestéticas, pequeñas, raquíticas y sucias al extremo de estar una de

ellas atada con una cuerda para que no se derrumbe. Un detalle que alarma es el hecho de que en un banco donde sólo caben cinco niñas se sientan doce. Este local, a falta de otro mejor, se ha procurado provisionalmente, pues se encuentra en tramitación el expediente de excepción de subasta para comenzar las obras, y construir uno nuevo, de buenas condiciones, en la calle de Abajo donde estuvo situada antiguamente la escuela de niñas. La matrícula asciende a 107 niñas y el término medio de asistencia es de 70.

Escuelas privadas no existen.

Teulada ca. 1920 vista des de la Torre

El municipi de Teulada, segons Figueras Pacheco, comptava aleshores amb un nombre total d'edificis distribuïts pel terme de 1.117, dels quals 389 eren d'un pis, 595 de dos i 133 de tres o més. La seua agrupació i classificació per entitats era de 509 edificis per a la vila de Teulada, que comptava amb farmàcia i fonda, dos cercles d'esbarjo, una banda de música municipal, Notaria de tercera classe, correu, a càrrec d'una carteria, escorxador situat al carrer Nou, telèfon, que pertanyia al grup telefònic la central del qual estava a Dénia, enllumenat elèctric als carrers, aigua "potable" que brolla d'una font a 200 metres del nucli urbà, a la vora de la qual hi ha un

safareig municipal, i celebra mercat els dimecres i diumenges a la plaça de l'Església; 39 edificis per al caseriu de la Rada de Moraira (denominació d'aleshores), que era Duana de cinquena classe i comptava amb caserna de Carabiners; i, finalment, 569 edificis disseminats arreu del terme municipal.

El puntal de l'economia local era l'agricultura, amb una superfície conreada de 1.020 hectàrees, de les quals 20 n'eren de regadiu, on s'hi cultivava hortalisses, llegums, herba alfals, i a les 1.000 restants de secà si conrea el garrofer, l'olivera, l'ametler, la vinya, fruiters i cereals. Un marc socioeconòmic més bé pobre, que, en cap cas, podia propiciar que *Pasquale*, un xiquet amb unes inquietuds, aptituds i qualitats excepcionals per al dibuix i el modelatge, poguera estudiar i llaurar-se un futur en el món de l'art. Serà, gràcies a la desgràcia de la seua orfandat que, aquell xiquet que destacava en les seues habilitats per a l'art i apuntava el seu do per a l'escultura, va poder satisfer les aspiracions culturals i artístiques que tenia des dels quatre anys, ser escultor.

Pasqual Buigues, baix a la dreta, amb els companys del Col·legi

L'etapa de formació de Pasqual Buigues Masó.

Vistes les mancances més que lamentables de les escoles i les inquietuds, aptituds i qualitats personals de Pasqual Buigues, i donat el cas que no tenia pare, l'any 1904, als set anys, s'hi va fer possible que aquell xiquet llest i espavi-

lat ingressara al Col·legi Imperial de Xiquets Orfes de Sant Vicent Ferrer, a València, on cursà els estudis bàsics d'aleshores.

Als catorze anys (1911), després d'haver acabat els estudis al Col·legi Imperial, l'abandona i s'incorpora a treballar en un taller d'imatgeria religiosa, en què el mestre del taller, vistes les habilitats de *Pasqualet* per a l'escultura, el va fer ingressar a la Reial Acadèmia de Belles Arts Sant Carles de València, on va poder estudiar i formar-se com a escultor, en totes les seues vessants, gràcies a l'obtenció d'una beca i a la venda de part de les terres que li havia llegat son pare.

Amb una formació consolidada, l'any 1917 participa a l'*Exposició de la Joventut Artística Valenciana*, amb una obra de joventut amb la qual obté la segona medalla dels premis de l'exposició. I el Nadal de 1921 participa al *Cercle de Belles Arts* en l'exposició solidària dedicada als malalts i hospitalitzats a València de la guerra d'Àfrica, amb l'obra "*Ilusión*" una figura modelada en algeps.

Etapla d'afiançament com a escultor: La primera migració a l'Argentina

L'any 1922 Pasqual Buigues viatja a l'Argentina per primera vegada i s'estableix a Buenos Aires. Va partir des del port de Barcelona a bord del vapor *Infanta Isabel de Borbón*, de la *Compañía Transatlántica*, una nau que va ser configurada inicialment (1913) per transportar 159 passatgers de primera, 290 en segona, 122 a tercera preferent i 805 en classe emigrant.

L'Argentina, a les primeres dècades del segle XX, es va convertir en un dels principals focus d'atracció i acollida d'emigrants, ja que després de l'etnocidi dels pobles *maputxe* i *tehuelxe*, iniciat al segle XIX en l'anomenada '*guerra contra el indio*', tenia un ampli territori per colonitzar a la *Pampa* i la *Patagonia*. Una colonització

en què fins i tot participà Vicent Blasco Ibañez amb la fundació de dos assentament denominats *Cervantes* i *Nueva Valencia*, a la regió de Rio Negro, per a la població dels quals va reclutar entre 1911 i 1913 llauradors valencians. A la fi tot va resultar un fracàs estrepitos.

Després de la colonització, aquell país Sud-americà, s'havia convertit en un territori exportador de productes agrícoles, generador de riquesa i pol d'atracció d'artistes cosa per la qual Pasqual Buigues hi emigra.

D'ençà de la seua arribada a Buenos Aires, Pasqual Buigues, es dona a conèixer i membres de l'oligarquia local li fan encàrrecs. El 1923 realitza el bust de l'escriptor i polític argentí Dr.

Bust del Dr. Manuel Carlés, 1923

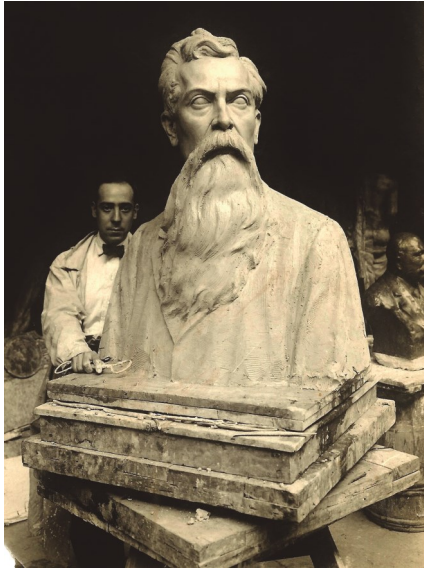
Manuel Carlés (1875-1946) fundador de la *Lliga Patriótica Argentina*.

L'any 1924 li encarreguen el bust de l'advocat,

polític, revolucionari,

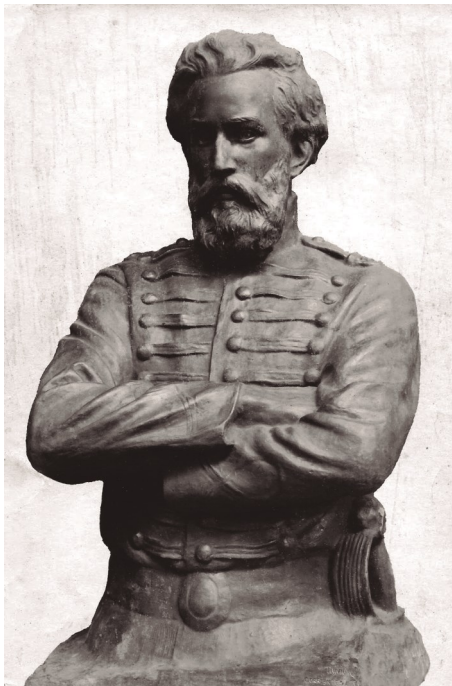
estadista i maçó argentí **Leandro N. Alem** (Buenos Aires 1842-1896) fundador de la *Unión Cívica Radical* i líder de dues insurreccions armades. Aquest bust s'inaugura en un lloc públic de la ciutat de San Fernando el mes de febrer de 1926.

També li encomanen el bust d'**Hipólito Yrigoyen** (Buenos Aires 1852-1933), polític argentí i figura rellevant de la *Unión Cívica Radical* que va ser dues vegades president del seu país (1916-22 i 1928-33), el primer president de la història argentina en ser triat per sufragi universal masculí secret.

Bust de Leandro N. Alem,
1924

ra, un cap amb una fisonomia de caràcter, que també presentarà el 1925 al VIII Saló d'Art de Rosario. A més a més, durant l'any de 1925 Pasqual Buigues realitza, per a una plaça de la ciutat de Salta, una estàtua del General Martín Güemes (Salta 1785-1821), participa en el *XV Salón Nacional de Artes*

Estàtua del General Martín Güemes, 1925

A fi de donar a conèixer la seua obra participa el 1924 al *XIV Salón Nacional de Artes Plásticas* amb les obres *Joven Latina*, el bust del Dr. Manuel Carlés i *Bravura*, un cap amb una fisonomia de caràcter, que també presentarà el 1925 al VIII Saló d'Art de Rosario. A més a més, durant l'any de 1925 Pasqual Buigues realitza, per a una plaça de la ciutat de Salta, una estàtua del General Martín Güemes (Salta 1785-1821), participa en el *XV Salón Nacional de Artes Plásticas*, i munta el seu propi taller per a la fosa de bronzes a la cera perduda a la *Fundición Trivium*

El retorn a València

El 21 d'agost 1926 es casa amb Laudina Carbonell, nascuda a València el 1905. Participa al XVI Saló Nacional, i retorna a València amb la seua dona en viatge de noces.

El 10 setembre de 1928 naix a València el seu primer fill, Hèctor. Aquell mateix any, Pasqual Buigues participa al Cap i Casal en l'*Exposición de arte de Levante* i obté el segon premi.

El 1929 participa en l'exposició realitzada pel Patronat de Turisme d'Espanya i obté el segon premi. Exposava al Cercle de Belles Arts de València amb l'obra *Xiquet llevantí*.

Respecte a la concessió a Pasqual Buigues del segon premi per l'obra *Xiquet llevantí* la crítica se'n feu ressò en els següents termes:

Examinando las obras de escultura expuestas en la sala III, podemos precisar lo siguiente: Es merecidísimo el premio otorgado a Pascual Buigues por su "Niño levantino" y por su cabeza de "Blat". Y, en justicia, se debería haber otorgado el primer premio, y no a Mateu, como se ha hecho, porque su obra es tan justa y tan bella, tan escultor inspirado y conocedor del oficio, como la de él, y además está perfectamente en lo que se establece en los estatutos o reglamento de la Exposición. Mateu tiene su obra vendida—son nuestras noticias; si no es así, desde luego daremos por no dichas nuestras palabras—para una República suramericana, y entende-

Pasqual Buigues, 1925

mos que no es justo que teniéndola ya vendida se haya presentado a disputar los premios a sus compañeros. Un cartelito de “Fuera de concurso” hubiera estado muy en su lugar, y, si en todo caso le interesaba, por lo que ello tiene de alentador y de prestigio la distinción, haber aceptado esta sin el premio.

Pasqual Buigues amb el pintor Higinio Blat i el seu cap esculpit

Abans del seu retorna a Buenos Aires des de Silla, a un magatzem dels familiars de la seua esposa, una part de l'obra de la seua primera etapa artística valenciana. Motlles d'algeps, algun bust i l'escultura “*Xiquet llevanti*”, que volia fóra per al seu poble natal.

Etapla de consolidació. L'emigració definitiva a l'Argentina

L'any 1930 Pasqual Buigues retorna a Buenos Aires amb la seua dona i el fill. Van embarcar al port de Barcelona, el 27 d'abril, al vapor *SS Giulio Cesare*, de la companyia *Navigazione Generale Italiana* (1920/1923–1942), una embarcació dissenyada per al transport de 2.106 passatgers, 306 en primera classe, i 1800 en tercera.

Establert definitivament a Buenos Aires, la premsa especialitzada se'n fa ressò del seu retorn i l'entrevisten en diverses revistes i periòdics. El seu nom ben prompte recupera la fama i comencen a fer-li encàrrecs, com és el cas del retrat del Sr. José Buigas y de Dalmau, Cònsol General d'Espanya a Buenos Aires.

Revista Atlántida. Buenos Aires 1929.

L'any 1932 naix a Buenos Aires el seu segon fill, Rubén.

A partir de 1935 i fins a 1952 participà anualment en el *Salón Nacional de Artes Plásticas*, en què, a l'edició de 1938, obté, amb la seua obra “*Triunfo*”, el premi que s'atorga a artistes estrangers. I en l'edició de 1939 la seua obra “*Iberia*” és adquirida per la municipalitat de Buenos Aires per al museu d'Arts Plàstiques Eduardo Sívori. Per al XXX Saló Nacional (1940), presenta les obres “*Rondalla*” i “*Renata*”.

Ha deixat una producció vastíssima, ja que el contractaven, entre altres raons pel realisme detallista i minuciós del seu modelatge. L'empremta del mestratge prodigiós de Pasqual Buigues queda patent en el resultat final de les obres de l'artista, tant en retrats, com en busts i monuments públics que, al llarg de la seua vida va realitzar a l'Argentina.

Són nombrosos els retrats dels personatges públics que van passar pel seu taller a Temperley,

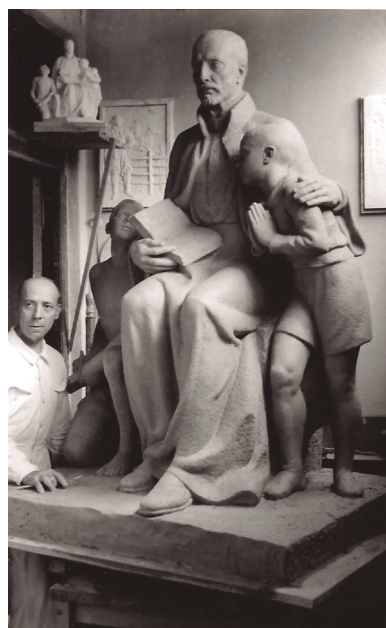
com els de Pascual Campodónico (1942) per al pavelló d'infecciosos de Tapalqué, els retrats dels Acadèmics Antonio Sagarna (1949), Juan Pablo Echagüe (1950), Juan Álvarez (1954), Ricardo Levene (1959), Carlos Alberto Pueyrredón (1962). Retrats de militars com els de l'Almirall Guillermo Brown (1957), el del Brigadier General Juan Manuel de Roses (1970) i, fins i tot, del General Sant Martí (1958), especialment el que prepara per a l'Acadèmia Nacional de la Història (1978). També fa el retrat del President Italià Giovanni Gronchi (1961), encarregat per l'Associació Dante Alighieri, el de Carlos Pellegrini (1967) i el del primer premi Nobel hispanoamericà, Bernardo A. Houssay (1971).

Així mateix, li van encarregar esculpir els busts de personatges significatius per a l'època, com el del General Ibáñez del Campo, President de Xile, que s'inaugura a febrer de 1953, a Las Cuevas, Mendoza; el del Ministre d'Economia Miguel Miranda, que s'inaugura en l'Hall de l'estació de trens de *El Retiro* el 26 de març de 1953; el del President de *Aerolineas Peruanas*, per als Estats Units d'Amèrica, Sr. Shelton (1967); el del sindicalista Augusto Timoteo Vandor, Secretari General de la *Unión Obrera Metalúrgica*, a qui l'any 1971 li havia fet el monument funeeri emplaçat al Cementeri de la Chacarita; el de José Ignacio Rucci (1977), secretari general de la CGT entre 1970 i 1973; i el de l'enginyer Cessar M. Polledo (1978), fundador i president de la *Cámara Argentina de la Construcción* durant quatre dècades.

Realitza obres escultòriques monumentals, unes ell sol, com la de *San José de Calasanz*, que esculpeix el 1950 per al col·legi calassanci de Buenos Aires, i altres les elabora en conjunt amb altres escultors, com són l'escena faraònica del temple de Luxor que esculpeix en baix relleu en col·laboració amb l'escultor Finocchiaro per a

El sindicalista Augusto
Timoteo Vandor

Monument a *San José de*
Calasanz, Buenos Aires

l'Hall del cinema Luxor (1943); i el “Monument al Gautxo” que fa amb l'escultor Juan de Grillo el 1951 i és emplaçat a la ciutat de Mar del Plata.

El 17 de març de 1950 naix a Temperley el seu tercer fill, Jorge Eduardo.

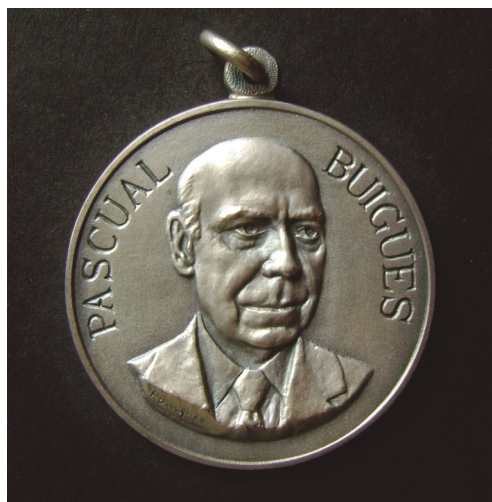
També va conrear la medallística commemorativa i va elaborar, entre altres, l'any

1964, amb motiu de la visita a l'Argentina del President de França, una medalla amb l'efígie gravada de Charles de Gaulle. Va dissenyar i elaborar la “Medalla al Mèrit” amb la imatge dels llibertadors *Sant Martín* i *Bolívar*. I l'any 1975 realitza, per a l'Associació Numismàtica Argentina, la medalla homenatge a Carlos de la Cárcova.

El 7 de juny de 1973 mor la seua esposa.

Al llarg de la seua vida professional Pasqual Buigues va guanyar diversos premis i va ser membre de jurats en concursos d'escultura, un exemple en són el segon premi d'escultura en el *Salón de San Fernando*, el 1941, el primer premi en el concurs per a la medalla i logotip del *Consejo del Escritor*, designat per la *Subsecretaria de Cultura* de l'Argentina, membre del Jurat d'escultura en el segon *Salón de Artes Plásticas de Córdoba*, l'any 1952.

Va gaudir de reconeixement en vida, la *Casa Piana* a fi d'homenatjar-lo per la seua extensa labor medallística a l'Argentina li encarrega de realitzar la seua pròpia medalla.

Medalla Numismàtica de Pasqual Buigues

Pasqual Buigues mor, a Temperley, el 15 d'octubre de 1980. Després del seu decés se li ret tribut en la *Colección Alvear de Zurbarán*, l'any 1989, amb l'exposició d'algunes de les seues obres, i el 1993 en una exposició homenatge al *Museo de Esculturas Luis Perlotti*.

L'escultura «Xiquet llevantí»

Amb la finalitat de participar en l'exposició organitzada pel Patronat de Turisme d'Espanya al Cercle de Belles Arts de València l'any 1929, Pascual Buigues crea l'escultura *Xiquet llevantí* (*Niño levantino*, denominació oficial a la premsa), una obra de volum sencer, modelada a

la cera perduda i executada en bronze.

En aquesta obra decorativa, de materials costosos, proporcions harmonioses i textura lliça, l'artista fuig del punt de vista únic, executa l'escultura per tal de poder ser observada des de tots els angles amb contrastos de llum i ombra segons el punt visual de qui l'observa.

Escultura Xiquet llevantí

L'obra, a escala natural, representa un xiquet quasi adolescent de cabells rulls, nu a la vora de la mar, en posició anatòmica d'*aponnat*. Apareix amb els genolls doblegats, sense arribar a tocar terra, amb la cama dreta pegada al cos abaixat, amb el braç esquerre recolzat sobre la cama i amb el braç dret estirat per tal d'arreglar un caragol de mar que sosté amb la mà, abans de posar-se dret.

L'escultor representa un moviment real, dinàmic, purament estètic. La figura descansa sobre una base dissenyada amb la finalitat de ser instal·lada en terra, en un espai enjardinat, o so-

bre una base de pedra, que és com la trobem ara al seu emplaçament actual a l'Institut d'Educació Secundària de Teulada.

Les adversitats de l'escultura «Xiquet llevantí» 1929-2014

Pasqual Buigues, l'any 1930, abans de retornar a l'Argentina amb la seua família, va dipositar diferent material escultòric, motles d'escaiola, caps de bronze, escultures de dimensions reduïdes i l'escultura del “Xiquet llevantí” a Silla, a casa d'uns familiars de Claudina Carbonell, la seua esposa.

L'any 1936, en esclatar la guerra i com a precaució d'un possible requisament del material escultòric, amb la finalitat de remeiar la carença de metall, especialment per a la fabricació de municions per a l'ús de l'exèrcit, els parents de Claudina excaven un clot al corral de casa i enterren les obres d'art (els diversos busts i l'escultura del Xiquet) sota una coberta de fem.

Uns quants anys després de finalitzada la guerra i estabilitzada la situació es va desenterrar en secret el conjunt d'escultures i es van endreçar en caixes de fusta que s'arrumbaren en un magatzem a Silla, fins a 1971, en què el fill menor de Pasqual, Jorge Eduardo, retorna a València per tal de recuperar les obres de son pare, les quals es traslladaran, per voluntat de son pare, a Teulada.

Tot el conjunt escultòric que Pasqual Buigues havia desat el 1930 a Silla es va traslladar a Teulada, per Pere Buigues, el 1974, perquè la intenció de l'escultor era que, quan tornara la democràcia a l'estat espanyol, tot aquest material retornara al seu poble i l'escultura del *Xiquet llevantí* s'hi regalara per a gaudi del veïnat. No obstant això, l'oferiment de l'escultura

del *Xiquet llevantí*, no fructifica i aquesta obra emblemàtica i la resta de material escultòric, romandrà endreçat des de 1974 a Teulada, en un magatzem sota la guarda i custòdia de Pere Buigues Oller.

Periòdicament, des de 1979 en què s'hi constitueix el primer ajuntament del *Règim del 78*, en cada canvi de corporació municipal post franquista, Pere Buigues, com a familiar responsable de la custòdia de l'escultura del *Xiquet llevantí*, a instància dels familiars, s'encarrega d'oferir-la a les autoritat de l'ajuntament de Teulada per a la seua instal·lació en algun espai públic del municipi, cosa que sempre resulta infructuosa, tot i que algun regidor i també algun alcalde, puntualment, s'hi van mostrar interessats, de la boca cap a fora, en instal·lar l'obra artística en una plaça pública, o en una zona enjardinada del municipi, o a l'interior d'alguna dependència municipal, però, mai s'hi feu realitat, perquè la desídia i l'absència d'interès va primar sobre l'oferiment i Pasqual Buigues no va poder veure en vida (va faltar el 1980) fet realitat el desig que el seu poble natal lluïra una de les seues obres de joventut més emblemàtiques.

L'any 2011 el fill menor de Pasqual Buigues, després de les gestions personals infructuoses dels familiars, davant les diverses corporacions post franquistes que han governat l'ajuntament de Teulada, li escriu a l'alcalde d'aleshores per tal de reiterar l'oferiment. No obstant això, el cap de la corporació no va estar a l'altura i no es va fer avant en l'acceptació del regal. Una vegada més es va rebutjar el bronze.

Davant el menyspreu reiterat de l'ajuntament, com que la família no va acceptar, ni es va conformar, ni tampoc s'hi va deixar absorbir per la inèrcia de la política d'acomodació que

domina al municipi de Teulada, l'any 2013 es va fer la gestió de dipositar l'escultura del *Xiquet llevantí* a l'Institut d'Educació Secundària de Teulada (IES Teulada), un lloc públic, no gestionat per l'ajuntament, i on tota la població jove del municipi teuladí podria contemplar i valorar l'obra realitzada per una persona de Teulada que es va veure obligada a emigrar a l'Argentina per tal de treballar i viure del seu art, però que, tot i la distància, mai se n'oblidà, ni de la seua llengua, ni del poble que el va veure nàixer.

Després d'un periple de quaranta anys de menyspreus institucionals que arranca l'any 1974, l'any 2014 es va instal·lar l'escultura del *Xiquet llevantí* sobre un pedestal, a l'IES Teulada, un espai públic, com era desig del seu l'autor, però

Jorge Buigues a l'IES Teulada (2017)

que no depenia de l'administració municipal, com ha estat voluntat de l'únic fill viu de l'artista, per la poca estima demostrada pels diferents governs municipals a qui es va fer l'oferiment de l'obra d'art per al poble i la van rebutjar.

No obstant això, cal esmentar, tot i que com a anècdota curiosa, que el dia de la inauguració de l'escultura a l'IES Teulada van acudir a l'acte oficial dos dels alcaldes que havien rebutjat la donació i, curiosament, els familiars que havien custodiat durant quaranta anys l'obra d'art no van estar invitats a l'esdeveniment. Paradoxes de la vida, de la manca d'ètica i de la política abjecta.

El dia 9 de juny de 2017, Jorge E. Buigues, l'únic fill viu de l'escultor teuladí, qui manté viva la flama de l'obra de Pasqual Buigues, visita l'IES Teulada a fi de conèixer de primera mà el resultat de la seua donació.

BIBLIOGRAFIA

BUIGUES i VILA, Jaume. (2017).

«L'escultura Xiquet llevantí». Conferència presentada a l'Institut d'Educació Secundària de Teulada (IES Teulada), en el marc del programa "Descobreix una obra. Art en valor" organitzat per l'Espai cultural Enric Valor - Institut alacantí de cultura Juan Gil-Albert.

FIGUERAS PACHECO, Francisco:

"Provincia de Alicante", ap. CARRERAS CANDI, Francisco. Geografía General del Reino de Valencia, Barcelona, A. Martín, s.a. (1917 ca.) pp. 854-856.

MIRA, Joan F. La prodigiosa història de Vicent Blasco Ibáñez. Edicions Bromera. Grans obres. 2004.

PITARCH JARQUE, José. *Memoria Estudio Topográfico Sanitario de la Villa de Teulada*; introducció i transcripció del document per Joan Ivars Cervera. Ajuntament de Teulada. 2003.

HEMEROTECA

Las Provincias. Diario de Valencia. 7 de desembre de 1921.

La Correspondencia de Valencia. Diario independiente de la noche. 29 de maig de 1929.

Revista Atlántida. 1929. Buenos Aires. Editorial Atlántida (1918-1936).

WEBGRAFIA

[https://](https://pascualbuiguesescultor.blogspot.com)

pascualbuiguesescultor.blogspot.com

VIVAE VOCES

Jaume Buigues Signes (1898-1983)

Hèctor Buigues Carbonell (1928-2014)

Pedro Buigues Oller (1928-2020)

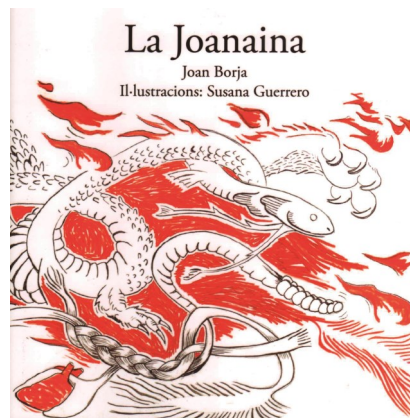
Jorge E. Buigues Carbonell (1950)

La Joanaina de Jaume Pastor Fluixà a Altea

Joan Borja i Sanz

Des que la vaig conèixer, sempre he tingut una debilitat especial per la suggeridora història de la Joanaina a Teulada. El mateix topònim de «la font de la Jana» em va despertar de seguida una seductora, poderosa i incitant curiositat. I és que ja el savi Joan Coromines sostenia que la paraula *Jana* prové del llatí *Diana*, ‘divinitat campestre, dels boscos i les aigües’. Al Pirineu encara actualment es fa servir *jana* d’una manera genèrica, com a sinònim d’*encantada*, *dona d’aigua*, *aloja*, *gorja* o *paitida*, amb el sentit de ‘fada que s’apareix en paratges humits o aquàtics’. I en l’imaginari popular asturià la *xana*, igualment, és una mena de fada o divinitat femenina de la natura. D’aquesta mateixa etimologia previndrien, de més a més —sempre segons Coromines—, altres topònims nostrats com el poble de «la Jana» (el Baix Maestrat), «el coll de Janes» a Viladonja (el Ripollès), «la font Joana» a Navès (el Solsonès) i a Castell de Cabres (el Baix Maestrat), «la Fordenjana» a Vilafamés (la Plana Alta), el tossal de «la Xana» a Viver (l’Alt Palància), el poble d’«Anna» (la Canal de Navarrès), «la font de na Jana» a Puigpunyent (Mallorca) o «la font Janeta» (a Eivissa).

Tal com és perfectament sabut a Teulada, la llegenda de la Joanaina podria resumir-se amb el text que apareix reproduït en el retaule de manises que des del juny de 2009 hi ha instal·lat a la mateixa font de la Jana. I que diu: «La Joanaina és una fada encantada, una dona d’aigua, que la nit de Sant Joan, a la mitja nit, se sol aparèixer a caminants solitaris. Si una persona passa per aquest indret i se li apareix la Joanaina, nota de sobte un pes a l’esquena, que a mida que avança en el camí va augmentant. Si aconseguix, sense girar-se, arribar amb ella a la porta de l’església de Teulada, el pes desapareix i

aleshores la persona pot demanar que se li concedisca un desig.»

Fa anys que l'erudit be-

nisser Teodoro Crespo Mas va saber posar en relació aquesta singular llegenda de la Joanaina amb el passatge del llibre del Gènesi en què dos àngels ordenen a Lot: «Fuig, si vols salvar la vida. No mires enrere ni t'atures» (Gn 19,17). I totes i tots sabem com s'hi va resoldre el tabú: «La dona de Lot va mirar enrere i es convertí en una estàtua de sal.» (Gn 19,26). I és que el text bíblic i la popular llegenda de Teulada coincideixen a vedar, condemnar i posar a prova un mateix impuls vital. Ço és: el d'indagar, el d'escodrinyar, el d'encercar, el de perquirir, el d'examinar, el d'aclarir. El de voler saber. Altrament dit: l'un i l'altra convergeixen en l'amenaça de castigar els qui proven de satisfer el molt humà instint de la curiositat. La dona de Lot —i no Lot!— va ser convertida en estàtua de sal; la Joanaina, per la seua part, nega el desig de la felicitat als qui es giren per saber què hi ha o què està passant just al seu darrere.

En aquest mateix sentit del tabú de la curiositat com a repte, el referit Teo Crespo, en un treball que roman inèdit i que ben mereixeria el benefici de la publicació, ha sabut també posar en relació la suggeridora llegenda teuladina de la Joanaina amb algunes versions de la llegenda de la Reina Mora de Calp en què apareix igualment un personatge fan-

tàstic femení que posa a prova els «caminants solitaris» amb la mateixa coercitiva condició: «No mires enrere!» I és el cas que un dia memorable en què parlava amb Crespo sobre aquestes concomitàncies existents entre la llegenda de Teulada i la de Calp, vaig recordar com en una flamerada un vell text que al seu dia em va mostrar, al seu taller, l'editor —i també amic estimat— Josep Joan Lanuza Llinares.

Pensat i fet, estant encara en companyia de l'estudiós i amic estimat de Benissa, vaig telefonar a Josep Lanuza. I Lanuza, de seguida, no solament em va confirmar la veracitat del record, sinó que amb la generositat i el compromís cívic que el caracteritza, en qüestió d'hores el va localitzar i ens en va facilitar una còpia. Es tractava d'un relat curt, a penes d'un parell de fulls, que Jaume Pastor Fluixà va fer arribar a Lanuza i que, per raó de la seua prematura i inesperada mort, mai no va arribar a veure la llum. «La Reina Mora i el mariner», es titulava aquest relat inèdit. I, tot i que Jaume Pastor l'ambienta al terme d'Altea (probablement per aconseguir el gust de l'editor Josep Lanuza), no es correspon amb cap narració tradicional que hagem pogut documentar mai a la vila de Francesc Martínez i Martínez, sinó més aïna —i molt evidentment— amb el referent llegendari de la Reina Mora de Calp i, sobretot, amb el nucli del motiu narratiu de la Joanaina de Teulada.

El document té, per descomptat, un inestimable interès etnopoètic. I, si descartem la possibilitat que responga a cap tradició oral pròpiament alteana, invita a fer saboroses conjectures... La narració «La Reina Mora i el mariner» és la simple recreació de la llegenda de la Reina Mora i els Banys de la Reina que Jaume Pastor Fluixà va poder sentir i aprendre a Calp i que, en un joc de ficcions al servei de l'editor Lanuza, va voler trasplantar a la geografia alteana? O va ser directament la llegenda teuladina de la Joanaina i la font de la Jana la que li va servir

com a font d'inspiració? La coincidència argumental, en qualsevol cas, resulta evidentíssima, irrefutable, indiscutible. I, com a alteà enamorat de la Joanaina de Teulada, no deixa de semblar-me bonica la temptació de desafiar el tabú i mirar goludament enrere per redimir el vell paper conservat per Josep Lanuza i constatar que —amb el filtre interposat de la llegenda de Calp o no—, Jaume Pastor Fluixà va voler crear i recrear a Altea una nova Joanaina a imatge i semblança de la de Teulada. Tan bonica em sembla aquesta temptació de mirar enrere —dic— que no m'estic de reproduir i donar a conèixer, tot seguit, en primícia per a LA BELLUERNA, aquest curiós relat de Jaume Pastor Fluixà sobre la Joanaina a Altea.

LA REINA MORA I EL MARINER

[Text original inèdit de Jaume Pastor Fluixà, conservat i facilitat per Josep J. Lanuza Llinares]

Algunes nits d'hivern, a l'hora màgica de la mitjanit, al Cap Negret ix una Reina Mora encantada. L'enfetillament dura ja segles, ningú no ha aconseguit desfer aquell embadaliment, i això era sabut a l'Altea que vivia sotmesa al poder dels Thous.

Aquella nit hi havia un gran temporal, tant a terra com a la mar. Unes grans ones rompien sobre els rocams de la platja. La tempesta posava en perill uns llaüts varats en les immediacions del que hui és el portet de l'Olla. El viri i el temor de perdre la font de treball, la manera de guanyar-se la vida, va impulsar el mariner de nom Pere Francesc a anar-hi per assegurar-los i posar-los a un millor resguard.

Creuar el riu, aquella nit ventosa i fresca, li va costar una cosa de no dir. Però quasi sense adonar-se'n va arribar al seu punt de destí, va fer la faena tan bé i ràpid com va poder i va mamprendre el camí de tornada cap a casa. El cas fou que, en passar per la vella i solitària torre de Cap Negret, com tantes altres havia passat per aquell lloc sense donar-li

major transcendència, de sobte un llamp engegador i ensordidor caigué allí prop. Al mateix instant, entre un coll de mar i pel mig de les tosques roques sorgí una figura. Sellés quedà esglaiat, torbat, no es creia el que estava veient. Era una dona jove, de pell rostida pel sol, resplendent; duia els cabells llargs i solts, els ulls blaus brillaven amb una llum especial, vestida de blanques i vistoses sedes.

Com dèiem, l'aparició deixà sense esma ni paraula el mariner, que no aconseguia eixir-se'n de l'ator-diment. Pere Francesc no arribava a comprendre què és el que estava succeint; es va fer en un moment de tots els colors: blanc, blau, morat, roig.

La Reina Mora li digué: «Si eres capaç de dur-me al coll dins a l'església i trucar tres voltes a la porta, sense girar-te d'esquena, per molts i terribles sorolls que escoltes, et faré ric, et diré a quin lloc del Mascarat hi ha amagat un tresor dels meus avantpassats.»

El mariner començà a recobrar el seu color i el pols. Tenia una por que el paralitzava, però l'oferta era temptadora. Davant Sellés apareixia l'oportunitat de la seua vida. Ja no caldria exposar més la seua vida, ni passar freds ni penalitats. Si superava la prova resoldria la situació econòmica de la seua família durant generacions. Aquestes consideracions el guanyaren. Per això acceptà el repte. Volia ser ric!

—Accepte! —va dir el mariner d'Altea.

Sense atendre ni un moment, la fràgil i esvarosa figura se li eixancamallà al damunt. A Pere Francesc li tremolaven les cames, malgrat que a penes si notava cap pes a l'esquena. El mariner començà a caminar vers Altea. A les seues espatlles, paulatinament començaren a sentir-se sorolls esfereïdors. Era el començament del martiri per al nostre home.

Al seu darrere oïa clans de dolor, aldarulls de gent suplicant ajut, veus de dolor, crits d'espant, brams indesxifrables, tot entremesclat amb el xisclar d'un vent violent que feia brunyir el canyar de vora riu.

S'escoltaven arrossegaments com de serps, se sentien raboses i llops. La situació esdevenia per moments inaguantable per a qualsevol persona temerosa de Déu.

El mariner pensava per a si mateix que el tracte era el tracte, i que un home d'Altea per res desacreditava la seua paraula: per res podia girar-se per tal de veure què era el que passava.

Cada passa que donava semblava que anava a acabar-se el món. Era això realment?

Amb dos camallades, botant per damunt d'unes pedres que hi havia col·locades estratègicament, va creuar el riu d'Altea que per moments venia més crescut. El poble vell d'Altea quedava cada volta més a prop. Pere Francesc va continuar caminant, tragava saliva, però afirmava el pas.

De sobte, a l'altura d'una gran casa que feia de magatzem, el mariner va sentir la veu d'un xiquet. No hi havia dubte, era la veu del seu fill que cridava: «Pare! Pare!»

Instintivament, mecànicament, el mariner va girar el cap per veure què el cridava. En aquell precís moment l'encantament es trencà, la blanca figura es convertí en un fum blanc farcit d'espurnes. De l'interior d'aquella boira sorgiren unes paraules greus i atronadores: «Desgraciat, ho seràs tota la vida, tu i tota la teua família.» I desaparegué. Mai més va tornar a eixir la Reina Mora.

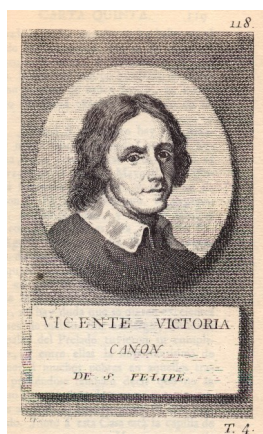
La cosa certa és que no s'ha apreciat cap singular desventura en cap llinatge de mariners, ans al contrari: la bona ventura sembla haver estat generalitzada, de manera que, encara hui, no s'ha desvelat aquest succés misteriós. Qui sap si alguna volta en plenes festes de Moros i Cristians en honor al gloriós Sant Blai es desxifra la qüestió. O pot ser que se'ns aparega una altra volta l'encantada Reina Mora de Cap Negret.

EL PINTOR VITÒRIA I L'ÀNGEL DE L'APOCALIPSI (I)

Històries de la bibliografia vicentina de Teulada (2)

Tomás Merlos Sánchez

Al novembre de 1893 l'historiador de Dénia en Roc Chabàs, canonge arxiver de la catedral de València, reivindicava en la revista *El Archivo* que dirigia, que el pintor Vitòria (1650-1709), en contra del que es publicava llavors, havia nascut a Dénia. L'article finalitzava així: “*la personalidad de D. Vicente Victoria es tan importante, que puede justificar el orgullo de una ciudad como Denia que le tiene por hijo, y a la que de hoy en adelante nadie le puede disputar este título*” (VII, 330). A la biblioteca del Centre d'Estudis Vicentins de Teulada es troba una important col·lecció de llibres i gravats relacionats amb aquest il·lustre personatge de la Marina Alta, del qual, encara que s'haja publicat alguna cosa sobre la seua polifacètica obra en diversos àmbits culturals, es desconeix quasi al complet la seua influència en el vicentisme de la Itàlia del XVIII, el seu segle d'or al respecte.

Autoretrat de V. Vitòria (Fabregat, 1774), en Ponz, *V. de Esp. IV*, facs. 3a ed., 1789 (CEV. Teulada).

Disparitat de dades personals de Vicent Vitòria

Sol passar amb els qui han desenvolupat la seua activitat en més d'un país, que són cone-

guts de diferents maneres. A Itàlia, on va passar molts anys, el nostre personatge és “*Vincenzo Vittoria*”. Així es veu en l'article dens i molt documentat (44 pàgines, 134 notes) publicat per Stella Rudolph: “*Vincenzo Vittoria fra pitture, poesie e polemiche*”, *Labyrinthos* 13/16, 1988-1989 (no està en línia i és de molt difícil consulta, però es troba a la biblioteca del CEV de Teulada), i en la tesi doctoral de Marzia Guerrieri, *Collezionismo e mercato di disegni a Roma nella prima metà del Settecento*, curs 2009-2010 (en línia), amb documentació nova molt interessant. També se'n diu així en institucions que tenen treballs seus, com el British Museum, la Royal Academy of Arts i altres, així com en treballs sobre la seua obra en anglés, com el primer d'ells (1967: Blunt, “*Don Vincenzo Vittoria*”, en *The Burlington Magazine* CIX). A Espanya, la Real Academia de la Historia, el Museo del Prado, la Biblioteca Nacional i la Biblioteca Valenciana l'anomenen “*Vicente Victoria*”, com feren Palomino i Ceán Bermúdez. En publicacions valencianes i catalanes veiem escrit el seu nom com “*Vicente Vitoria*”, com fera Ximeno a mitjan segle XVIII, i Bassegoda en els seus articles, imprescindibles per a aquest tema (en català i castellà), i també com “*Vicent Vitoria*”, “*Vicent Victòria*”, i altres variants.

Sobre el lloc i data de naixement de Vicent Vitòria no hi ha hagut consens en segles. Palomino, que el va conèixer, deia en la seua biografia del pintor: “*Don Vicente Victoria, fue natural de la Ciudad de Valencia*” (1714: *El*

Museo Pict. III, 494), sense donar any de naixement. Ximeno va repetir el mateix (1749: *Escrit.* II, 164). Mayans, en canvi, va escriure: “*D. Vicente Vitoria, canónigo de Játiva, su patria, en donde nació año 1658*” (ms. 1776, 1a ed. 1854: *Arte de p.*, 174). Orellana va tornar a adjudicar-li València com a ciutat natal, amb data de naixement aproximada: “*Nació en Valencia por el año de 1658*” (ms. s. XVIII, 2a ed. 1967: *Biogr.*, 274). Ceán Bermúdez va copiar la frase, sense el “*por*” (1800: *Dicc.* V, 215). Va ser precisament la lectura d'això últim el que va motivar la investigació del historiador Chabàs. Examinant els llibres parroquials va trobar la partida de casament dels pares, el genovés Jacomo Victoria, que es va casar en segones núpcies amb Escolástica Gastaldo, natural de Dénia, i les partides de baptisme de 6 fills, entre elles la de Vicent, el quart d'ells, batejat a Dénia el 13 d'agost de 1650 (l'ortografia del cognom familiar varia en els arxius parroquials, unes vegades *Victoria*, altres *Vitoria*).

Començament de l'article de l'historiador Chabàs sobre el pintor Vitòria (facs., CEV. Teulada).

Citant l'article de Chabàs, el baró d'Alcalá (Ruiz de Lihory), en el seu *Diccionario biográfico de artistas valencianos*, va donar per confirmat aquest lloc de naixement, així com la data de baptisme, no de naixement (1897: *Dic.*, 327). La mateixa referència va donar Mayer en la seua biografia del pintor (1913: *Gesch.* II, 245).

La principal font de referència artística, el diccionari biogràfic alemany Thieme-Becker, en la seua entrada sobre el pintor Vitòria, en el tom 34, va donar una data precisa del seu naixement, quatre mesos abans del baptisme: el 9 d'abril de 1650 (1940: *Allge.* XXXIV, 330). És la mateixa data que donaria Rudolph en l'article citat (*o. c.*, 227). Es troba també eixa data en l'important diccionari francès d'artistes Bénézit, en la seua 4a ed. (1999: *Dict.* XIV, 210), i en altres escrits. Però eixa dada és errònia. Eixa data l'havia donada Chabàs com a dia de naixement de l'últim dels germans Vitòria: “*Este último, nació el 9 de Abril*” (*ib.*, 329). El baró d'Alcalá va repetir la mateixa frase, però en no haver donat la relació completa de fills, en la qual es veu que Vicent no va ser l'últim, si no es feia una lectura atenta de la seua ressenya biogràfica, era fàcil confondre's, fins i tot tractant-se de la prestigiosa obra de Thieme i Becker. Dit en ella, se suposava que la dada era correcta, i així ho va creure Rudolph, que examinava tot fins a l'últim detall.

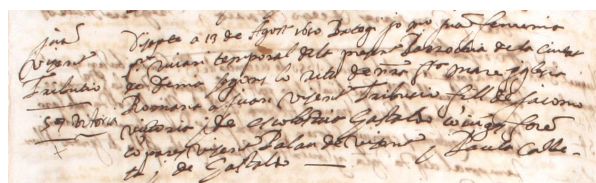
D'altra banda, en les últimes dècades, en articles i webs d'Espanya, fins i tot d'alguna institució rellevant, es veu que s'afirma com a data de naixement de l'artista la que donara Chabàs com de baptisme: el 13 d'agost de 1650. Això és un clar error, perquè excepte els baptismes d'urgència al costat del llit del part per perill de mort del nounat, les constitucions sinodals dels arquebisbats durant el segle XVII prescrivien que els baptismes havien de realitzar-se en les parròquies, en un termini de huit dies (hi ha moltes d'eixes constitucions sinodals del segle XVII en línia, els “*ocho dias*” era una prescripció compartida).

Ara bé, podríem saber quin dia va nèixer realment? Perquè la resposta possiblement està en el mateix article de Chabàs. En la partida de

baptisme que va transcriure es llig: “Disapte a 13 d'agost 1650 Bategi jo [...] a Juan Vicent Tribucio (sic) fill de jacomio Victoria i de escolastica Gastaldo [...]” (ib., 329). I anota l'historiador a continuació: “Como aparece per este bautismo, el primer nombre fue Juan, pero como era también el de un hermano mayor, no usó más que el segundo”. Cita, per a documentar-ho, la seua partida de confirmació, de 1654: “Vicent fill de Jacomio Vitoria i de Escolastica Gastaldo”. Chabàs no diu res sobre el tercer nom, tan summament rar que es va escriure en la partida de baptisme amb metàtesi: “Tribucio”. I afegí: “Sus hermanos fueron también confirmados aquel año y solo aparecen con un nombre, nó con los tres de la partida de bautismo”. Massa noms. Antigament calia homenatjar en les partides de baptisme als familiars i persones estimades, però sembla que, almenys en el cas de Vicent, es va sumar segurament als honors el costum atàvic de posar al nounat també, com un altre nom més, el del sant del dia del seu naixement. En 1650, l'11 d'agost era la festivitat de San Tiburcio, igual que ara.

Veient que eixos arxius parroquials existien encara, afortunadament, vaig anar a consultar-los per tal de comprovar si en els noms dels germans de Vicent hi havia també sants del dia. Efectivament, en aquell temps el costum a Dénia era incorporar com a nom secundari el sant més rellevant entorn d'una data de naixement. Els dies previs i els següents d'una festa important veiem repetir-se eixos noms, fins i tot setmanes després en el cas dels sants més populars: Sant Roc (el patró de Dénia, ja aleshores), Sant Bernat (el sant de Carlet i Alzira), etc. Per exemple, després del baptisme de Vicent Vitòria, el xiquet batejat l'endemà, 14 d'agost, dos dies abans de la festa de Sant Roc, ja porta este nom com a se-

cundari, i també el porten altres tres xiquets més, fins al 3 de setembre, i els dos que no el tenen és perquè inclouen a altres sants: el batejat el 27 d'agost incorpora un *Lluís* (l'endemà passat de Sant Lluís), i el batejat l'endemà un *Agustí* (en la festa del sant), en els dos casos, com a tercer nom. En els arxius parroquials es pot veure que tots els germans de Vicent, nascuts entre 1644 i 1654, van rebre noms secundaris segons aquest costum. Ho veiem així en la partida de baptisme del germà anterior a Vicent, un 30 d'octubre, que incorporava el nom de *Simó*, igual que el xiquet batejat el dia anterior (Sant Simó és el 28 d'octubre). A la Dénia d'aquells anys, cada partida de baptisme tenia diversos noms, en general 3 (un dels germans Vitòria en va tindre 4), i era rar que algun d'ells fóra poc comú. Repassant els llibres de confirmacions d'eixos anys, on cada inscripció conté un únic nom, es veu que la immensa majoria eren molt corrents. Que Vicent s'anomenara també Tiburcio, nom que no he trobat en les partides de baptisme d'eixa dècada, restringeix el seu ús al sant del dia en què va nèixer, si és el cas dos dates abans del baptisme. Dos setmanes abans, el 31 de juliol, un altre xiquet havia rebut també un tercer nom poc comú: *Abdó*, el sant del dia anterior. En resum, tot l'exposat permet postular, amb fonament, una nova data de naixement per a Vicent Vitòria: l'11 d'agost de 1650.

Partida de baptisme de Vicent Vitòria (ADV, Dénia: NSA, QL 1633-1651, f. 136).

Observe's que en la partida de baptisme s'escriu “Victoria”, però en el resum de l'esquerra es llig “Vitoria” (en la partida de confirmació, en 1654,

el cognom figura com “Vitoria” [f. 172v]). La metàtesi de “Tribucio” per “Tiburcio” es repetix 2 vegades.

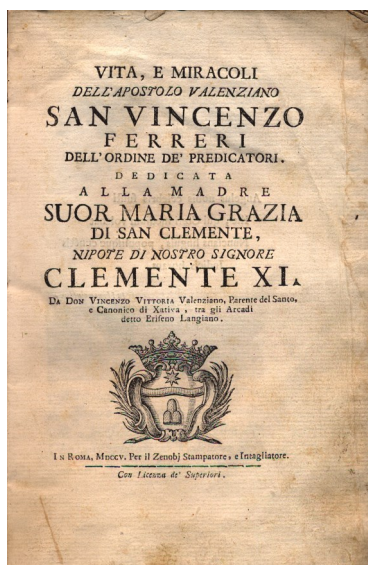
L'italianitzant Vincenzo Vittoria

Que Vicent Vitòria tinguera tirada per Itàlia i que parlara i escriguera perfectament en italià, segons testimoniatges, ens porta a pensar que parlaria en aquesta llengua amb son pare des de la seua infantesa. Desgraciadament, Chabàs va donar una dada més en el seu article: es va quedar orfe de pare amb tot just 4 anys acabats de complir. No sabem res de la seua infància i joventut, solament que va estudiar a la ciutat de València. Amb 24 anys estava a Florència intentant aconseguir una beca per a formar-se com a pintor a Roma, aconseguint-la 3 anys després, sense el compromís d'ingressar en l'acadèmia florentina d'eixa ciutat, podent continuar en l'acadèmia de Carlo Maratta, el pintor més lloat en aquell temps, on ja estava aprenent. El que sabem de Vitòria dels seus primers anys en Itàlia procedeix sobretot de les investigacions de Goldberg (1983: *Patterns in Late Medici Art Patronage*).

Els 9 anys d'aprenentatge amb aquell gran mestre el capacitaren per al dibuix i la pintura, i es nota la seua influència en la composició dels seus quadres. Però Vincenzo Vittoria, que així volia ser conegut a Itàlia, no pretenia formar-se amb afany per a assegurar-se un futur com a artista, ell tenia interessos variats i la pintura era un més. D'aquella estada a Roma va deixar constància en un manuscrit de 458 pàgines: *Academia de Pintura del Señor Carlos Maratti*. Prandi va apuntar en 1941 que l'“anonimo spagnolo” descobert a la Biblioteca Corsiniana podria ser de Vincenzo Vittoria (o. c., 205), que roman pràcticament inèdit, excepte alguns pas-

satges. En aquesta espècie de *Banquet* platònic, hi ha un diàleg entre 3 personatges, Maratta, Bellori, el més important historiador de l'art del seu temps, i un *deixeble* (el mateix Vitòria). Al llarg de 7 nits el diàleg entre ells segueix la història de la pintura fins a finals del segle XVI. Veiem aparèixer ja les característiques peculiars de la personalitat de Vitòria: refinament, erudició, col·leccionisme... Al principi diu que es trobava a Roma “*estudiando la Pintura por su mero deleite*” (còpia de la 1a p. del ms. en Prandi [o. c., 202] i Rudolph, [o. c., 257]). Orlandi, en el seu diccionari d'artistes, el va descriure com “*celebre Dilettante*” (1719: *L'abced.*, 139), i la paraula *diletant* se sol usar per a referir-se a ell. A Roma es creia que era membre de la noblesa, així es veu en un llibre de l'historiador de l'art Filippo Titi, que diu sobre una pintura seua a Roma, quan encara vivia allí, que era de “*D. Vincenzo Vittoria nobile di Valenza, & ornato di molte virtù*” (1686: *Amma.*, 168). Pel que sembla la seua faceta de col·leccionista d'art i, sobretot, d'intermediari, li proporcionava una vida folgada. Chabàs, en el seu article, havia documentat que el pare del pintor havia sigut “*mercader*”, que sa mare en casar-se era filla d'un “*llaurador*”, i que el seu germà major, Joan Baptista, va arribar a ser “*Batle*” de la ciutat de Dénia. En 1697, Vicent Vitòria, que era ja canonge de Xàtiva, va encarregar una làpida mortuòria per al seu germà major, la inscripció en llatí del qual l'historiador Chabàs postil·lava així: “*Las aficiones arqueológicas del canónigo de Játiva y sus pujos por la alcurnia romana, le hicieron estampar que era descendiente ab illustri romana, stirpe Victoria, y en su escudo un león posado con una estrella en lo alto. Y por cierto que esta inscripción prueba en nuestro Victoria la erudición que le supone Cean, y*

corresponde á su trato con literatos y anticuarios (o. c., 329). Des que en 1686 aconseguira una canongia de la col·legiata de Xàtiva, encara que va demorar la seua partida de Roma fins a 1688, eixe nomenament va ser present sempre en les firmes dels seus treballs. Entre els diferents títols que va anar acumulant, com, des de 1680 (Guerrieri, o. c., 21), el de *virtuós del Panteó* (hui acadèmia pontificia), hi ha alguns d'ells de dubtosa autenticitat (com les afirmacions de Palomino: “*Antiquario del Papa, con salario señalado*”, i “*Pintor del Serenissimo Señor Gran Duque de Toscana*” [o. c., 495 i 496]), i destaquen els que va exhibir en la portada del seu últim llibre, *Vita, e miracoli dell'apostolo valenziano San Vincenzo Ferreri*, Roma, 1705, dedicat a una religiosa, neboda del papa Climent XI, amb l'escut familiar de la família del papa, els Albani, curiosament amb una estrella al capdamunt també, com el de Vitòria. L'autoria del llibre es presentava així:

Portada del llibre de Vitòria, *Vita San Vincenzo Ferreri*, 1705 (CEV. Teulada)

El seu parentiu amb el sant denota que el canonge Vitòria havia llegit el manuscrit del seu paisà Marco Antonio Palau, *Diana desenterrada*, de 1643, unes memòries històriques de Dénia,

que li dedicava a Sant Vicent el capítol 21, on compta la prosàpia de la família Ferrer, des que vingueren a Dénia el seu pare i el seu oncle des de Palamós (Girona), cap a 1335, fins a la prolífica descendència d'un besnebot que va viure a la casa familiar i es va casar 4 vegades, tenint 4 fills i 10 filles, de manera, deia Palau: “*que ellos y ellas se mezclaron por matrimonios con todos los linages honrados de Denia, que apenas se halla en Denia quien no tenga parte deste parentesco*” (1763: Ms., f 52v), demostrant amb noms dels seus ancestres que era parent del sant. Eixa investigació de Palau la va resumir Vitòria en el primer capítol del seu llibre, citant la font, i afegint com un avi matern seu Gastaldo havia emparentat amb una Ferrer d'aquell tronc familiar del sant, demostrant que ell també tenia eixe parentiu.

Quant per què deien els arcades “*Eriseno Langiano*” al canonge Vitòria, és al dia de hui un misteri. Se sol citar, però no he trobat cap escrit que intente interpretar-lo. Ara bé, coneixent la importància que li donava el pintor al simbolisme, eixe nom ha de tindre un perquè. Apuntaré algunes hipòtesis d'interpretació.

Vincenzo Vittoria havia aconseguit entrar en 1704 en l'Acadèmia dels Arcades, una societat literària fundada en 1690, a Roma. Els membres pretenien una depuració de la poesia barroca tornant als clàssics i, en el fons, una renovació cultural, amb l'antiga Arcàdia pastoral com a escenari, una espècie d'Utopia, terra de felicitat. En realitat, era una espècie de club selecte de personalitats eminents, incloent-hi prínceps i cardenals, amb unes condicions d'accés molt restringides, que tenien reunions periòdiques en les quals es recitaven poesies en jardins palatins, mentres es feien els contactes oportuns. En els primers anys d'aquella acadèmia, Vitòria estava fora de Roma,

“*Da Don Vincenzo Vittoria Valenziano, Parente del Santo, e Canonico di Xativa, tra gli Arcadi detto [entre els arcades anomenat] Eriseno Langiano*”.

però el lloc que va triar per a viure a València, després d'un temps a Xàtiva, on va atendre les seues obligacions com a canonge de la Col·legiata, va anar als voltants de Russafa, en ple camp, a to amb eixa nova sensibilitat *arcàdica*, la qual cosa causava sorpresa. En tornar a Roma, les seues influents amistats li van facilitar l'entrada en aquella societat.

Tot nou *pastor arcade* havia de tindre un apel·latiu. Aquest constava de dos noms, el primer el proporcionava per sorteig la pròpia acadèmia i el segon el triava el neòfit, relacionat amb algun *lloc arcàdic* que la institució donara per bo. Això ho comptava amb detall qui fora un dels fundadors i secretari de la mateixa durant 38 anys, Crescimbeni (1730: *La Bellezza*, 311-312). El nom amb el qual Vincenzo Vittoria va ingressar en l'Acadèmia dels Arcades va ser *Eriseno Langiano*. És a dir, el nom de Eriseno li va arribar per sorteig. El cognom arcàdic *Langiano* (pronunciació en dialecte local de l'actual ciutat italiana de Lanciano), ja havia sigut triat per un arcade eminent, mort quan va ingressar el denier, que havia sigut abat de Montecassino i arquebisbe de Rossano, Angelo della Noce, íntim amic del cardenal Albani, un altre pastor arcade més, que seria poc després el papa *Clement XI* (Crescimbeni va escriure la biografia d'aquell Langiano, que l'assemblea dels arcades va aprovar amb este comentari: “*la somma stima che di lui faceva* [l'alta estima que per ell tenia] *il Signor Cardinale Albani ora Santissimo Padre e Signor nostro CLEMENTE XI [...]*” [1708: *Le Vite I*, 27]). Per a Vincenzo Vittoria, elegir també eixe cognom arcàdic tan estimat pel papa el podia acostar encara més al seu entorn pròxim, per a futurs favors, no hauria fet falta cap altra explicació. No obstant això, o és molta coincidència, o es podria assenyalar una més

(secundària, en tot cas).

Lanciano és una ciutat italiana on la llegenda diu que havia nascut Longino, el centurió que va travessar el costat de Jesús en la creu, la llança de la qual apareix en l'escut de la ciutat (eixa llança és una fita de l'esoterisme, com el sant greal). En el procés d'exculpar als romans de la mort de Jesús (i de culpar per sempre als jueus), quan va començar la predicació entre els gentils, es va anar santificant a alguns dels romans que apareixien en el relat de la crucifixió. Entre ells San Longino i San Dimas (el bon lladre), en diverses esglésies cristianes, la catòlica inclosa; Santa Pròcula (dona de Pilat), a l'església ortodoxa i la copta; i fins i tot Sant Ponç Pilat, a l'església copta.

Escut de Lanciano, amb la llança de Longino. [Wikimedia Commons \(autor: MostEpic\)](#)

Però el Longino famós entre els arcades no era precisament el centurió, sinó el filòsof de l'Antiguitat, amb eixe nom, autor del tractat *Sobre el sublim*, que havia sigut traduït del grec al francès per Boileau en 1674 i que va causar sensació, amb nombroses reedicions i traduccions a altres llengües. Des de l'Art poètica d'Aristòtil no s'havia llegit res igual, i l'influx d'aquest tractat va durar més d'un segle, culminant amb els llibres d'estètica de Kant: *El bell i el sublim* i, sobretot, la *Crítica del judici*. En els escrits dels arcades són abundants les referències a Longino i

l'ús de la paraula italiana “*sublime*”, molt rara fins llavors. Esta paraula era emprada sovint per ells perquè encaixava perfectament amb el seu programa estètic (molt després, la traducció del tractat de Longino a l'espanyol de Manuel Pérez senyalava la novetat de la paraula: “*causarán cierta extrañeza algunos términos [...] por ejemplo, el Sublime, que es una voz nueva, de extraordinaria formación*” (1770: Longino, *El Sublime*, 4v). En el segle XIX es va descobrir que aquest tractat no podia atribuir-se al filòsof Longino, del segle III, sinó a un altre anònim anterior, del segle I, anomenat ara “Pseudo-Longino”.

No sabem si eixa associació d'idees *Langiano/Longino/sublim* va ser present en l'anterior elecció de cognom arcàdic feta per l'íntim amic del papa. En qualsevol cas, el Vittoria aspirant a *Langiano*, que tenia a gal·la ser tant pintor com poeta (ens han arribat algunes de les seues poesies), compartiria eixe entusiasme arcàdic pel sublim.

El canonge Vitòria

Mentres va estar a Itàlia Vicent Vitòria va realitzar poca obra artística. Bassegoda va investigar què quedava de tot allò, cridant l'atenció sobre un possible autoretrat del canonge en els fons de la Galeria Uffizi (hi ha imatges d'eixos treballs en el seu article “Noves dades sobre el canonge Vicente Vitoria”, *Butlletí MNAC* 2, 1994; es veuen altres a color en l'article de Marco, “Pintores valencianos en la Roma de finales del siglo XVII”, *Roma y España. Un crisol...*, 2007). S'han identificat alguns quadres de Vitòria en esglésies italianes, de qualitat mitjana, hi ha notícies de retrats que no s'han trobat i ens queden alguns gravats seus. Sobre un d'aquests, copiant la Madonna de Foligno de Rafael, Bottari en la seua edició de les *Vides* de Vasari, va emetre un juí sever, dient que seria desitjable una es-

tampa millor: “*Io ne ho veduta una stampa intagliata ad acqua forte da Vincenzo Vittoria Spagnuolo; ma se ne desidererebbe una stampa migliore*” (1759: Vasari, *Vite II*, 106). Pocs treballs seus queden hui a Itàlia, però són molts més del que es conserven a Espanya, on va desenvolupar, realment, la seua obra pictòrica. Amb ironia, deia Rudolph que va poder realitzar-se com a pintor perquè estava lluny de la mirada crítica dels romans: “*Lontano dagli occhi critici dei romani, il canonico poteva cimentarsi con pittore*” (o. c., 244).

Tornat a Espanya Vitòria en plena maduresa, amb la dignitat de canonge, amb l'aura de la seua formació artística i amb el prestigi de la seua relació amb el poder, que va deixar magnificar, si no el va propiciar ell directament, es van prodigar els seus encàrrecs artístics i els elogis a les seues creacions. Ho veiem en la descripció de la processó a València en honor a Sant Pasqual Bailón, en 1691, per les seues festes de canonització, en què l'estendard de gran grandària, amb imatge del sant a banda i banda, havia sigut pintat pel canonge. Escrivia el cronista: “*Estavan con tal viveza las dos Imagenes del Glorioso Santo, que no ay en mis alientos para pintarlas, pero animará algo mis exanimas voces el siguiente soneto, que se imprimió en digno loor de el muy afamado artifice, que fue el Señor Canonigo Vitoria, Academico de la Ilustre Academia de San Lucas en Roma, y de la de Florencia, Gentilhombre de Onor, que fuè, de el Eminentissimo, y Excelentissimo Cardenal de Medicis, y Pintor de Camara del Serenissimo Gran Duque de Toscana*” (1692: Mestre, *Cels*, 130). Seguia un sonet ditiràmbic, que ja s'hi havia imprés llavors, per a major glòria de l'artista. Però ja està dit que, encara que havia tingut una beca dels Medici, no va arribar a ingressar en l'Acadèmia de Florència a Roma,

dirigida per Ciro Ferri. Tampoc en la de Sant Lluc, també de Roma, la més prestigiosa del món.

La major part de les pintures del canonge Vitòria realitzades a València i voltants van ser lloades quan encara es podien veure. És notable el juí sobre la seua obra que fera Palomino: *“Hizo en Valencia diferentes Retratos, de los quales vi yo algunos, que assi en lo parecido como en lo bien pintado, no se podian adelantar: porque en esto, con especialidad, y en todo lo que era contrahazer el natural fue verdaderamente insigne. Y assi vi en su estudio algunas trabesuras de esta calidad, que me pusieron admiracion; pues totalmente me enganaron teniendolas por naturales”* (ib., 494). S'estén en aquest passatge en els artificis (*trompe-l'oeil*) que va veure a casa de Vitòria, que el van admirar, especialment la seua llibreria selecta, en la qual tenia una part pintada amb llibres: *“la juzguè toda una!”*, exclama Palomino. Sobre la base d'aquestes paraules i a alguna altra referència, se li han adjudicat al pintor Vitòria uns quants quadres d'artificis (de fet, les paraules “Vicente Victoria” en Imatges de Google, proporciona sobretot fotos d'eixos quadres, encara que alguns crítics d'art qüestionen esta autoria).

Anys després de Palomino, en les cartes del seu viatge per Espanya, Ponz li va dedicar 9 pàgines a Vicent Vitòria, després de la seua visita al Convent de San Francisco de València enderrocada en 1891, ara “Plaça de l'Ajuntament”). Començava el seu relat així: *“Catorce quadros grandes del célebre Canónigo D. Vicente Victoria hay en la Sacristía de este Convento, y representan en figuras del tamaño del natural diferentes historias [...]*

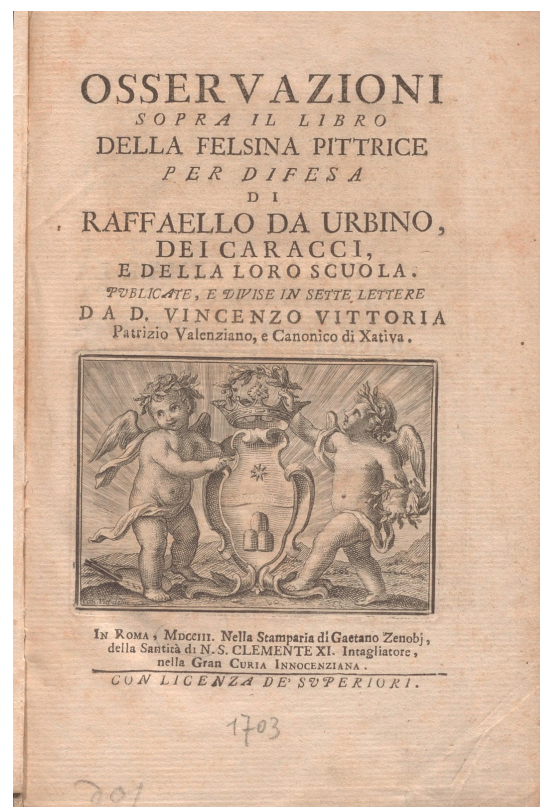
Todas las demás pinturas de Victoria son apreciadas, y se vé en ellas el gusto de la escuela de Carlos Marati, de quien fue discípulo (1774: *V. de E. IV*, 127-128). Per a honrar la seua memòria, acabava dient que després de veure el seu autoretrat, havia encarregat *“hacer el dibujo de la cabeza”* (ib, 135). I la seua apologia del pintor Vitòria s'acompanyava de l'estampa oberta per Fabregat (amb el “S. Felipe” d'infesta memòria), la imatge habitual del pintor. La relació d'obres citades per Ponz va ser molt ampliada per Orellana, amb les pintures al fresc de dos cúpules valencianes, la de Sant Pere, en la catedral, i la de la Concepció, en l'antiga casa dels Jesuïtes, així com amb llenços a l'església de Sant Agustí, de València, i altres a Morella i Forcall, i alguns quadres més. Orellana es desfà en elogis sobre Vitòria: deia que volia en la seua obra *“no omitir un sugeto de tanto mérito y calificado”* (o. c., 274). Comentant el seu llibre de 1703, afegix: *“acreditó nuestro Vitoria, no sólo su mucha inteligencia en la Pintura y su basta erudición, si también su habilidad en gravar de aguafuerte”* (ib., 276), etc. En 1800, Ceán Bermúdez tornava a elogiar efusivament el pintor: *“Victoria (D. Vicente) pintor y segundo Pablo de Céspedes por su erudicion en las humanidades, historia, antiquaria y por su teórica y práctica en la pintura [...]”* (o. c., 214-215), i continuava amb la relació d'obres que escriguera Orellana, quasi totes elles ja desaparegudes. No veiem en eixa llista el treball de Vitòria a l'església dels Sants Joans de València, la paternitat dels quals se li va assignar amb posterioritat i que, per la seua relació amb Sant Vicent Ferrer, veurem més avant.

Les biografies de Vicente Vitòria situen la seua tornada a Roma cap a l'any 1700. Eixa és

la datació que va donar Palomino, repetida per tots. Rudolph va donar diverses raons que justificaven eixe retorn: l'elecció de Climent XI, els fastos de l'Any Sant, la busca d'un editor per als seus escrits d'art, i algunes més. Bassegoda, no obstant això, va apuntar després una data precisa donada pel mateix Vitòria en el seu llibre sobre el sant valencià: que va tornar a Roma l'any 1698 (o. c., 39). Palomino deia en 1714 que Vitòria "*Muriò finalmente en Roma por el año de 1712*" (o. c., 496). Ximeno, Ceán Bermúdez i altres més van donar com a data de l'òbit l'any 1712, sense tindre en compte que, a Itàlia, el llibre de referència de vides d'artistes, *L'abecedario pittorico* d'Orlandi, en la seua edició de 1719, ja deia que havia mort en 1709 (p. 139). Crescimbeni va precisar poc després el lloc i la data: "*Morì questo riguardevole Uomo [home eminent] in Roma nel 1709. a' 22. di Maggio*" (1721: *Notizie III*, 91); hi ha còpia de l'acta de la seua defunció en Guerrieri, o. c. p. 176. És famosa la descripció del canonge que feia Orlandi: "*Fu celebre Dilettante di Disegni, di Stampe, di Medaglie, di Gemme, di Camei, di Marmi, di Metalli, e di altre erudite antichità, delle quali formato aveva un famoso Museo* (o. c., 139). En la seua segona estada a Roma, el pintor no havia continuat amb la seua obra artística, sinó que es va dedicar al col·leccionisme d'antiguitats romanes, dibuixos, gravats, especialment de Rafael, a la classificació de tot això i, per descomptat, a engrandir la seua pròpia reputació. Això passava per aconseguir publicar alguna cosa amb la seua firma, la qual cosa va fer en 1703, amb un llibre en defensa de Rafael, natural de Urbino, igual que el nou papa Climent XI. El llibre *Osservazioni sopra il libro della Felsina pittrice*, té l'autoria "*Da D. Vincenzo Vittoria /*

Patrizio Valenziano, e Canonico di Xativa". I igual que amb la seua altra publicació sobre San Vincenzo Ferreri, segon i últim llibre seu publicat, en la portada figura l'escut de la família Albani, la del papa Climent XI. En el de 1703 el gravat amb l'escut és desmesurat, i porta una única firma: "*Can. Vitt. delin.*" [*Canonicus Vittoria delineavit*]. És a dir, l'autor del dibuix, no de l'estampa, va ser el canonge Vitòria (en les estampes obertes per ell afegia l'abreviatura "*fe.*" [*fecit*]).Cerv/1448, portada).

Portada del llibre de Vitòria, *Osservazioni ...*,

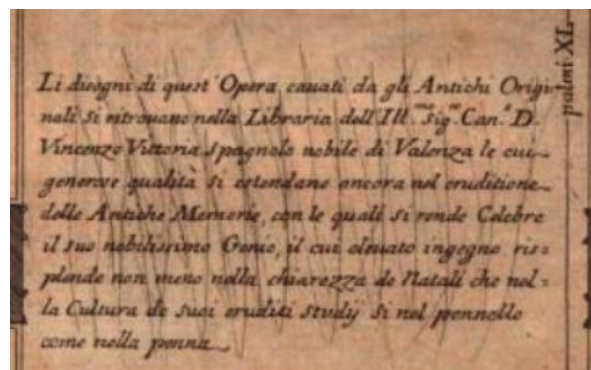

1703 (Biblioteca Digital del Museo del Prado,

La Universitat de Barcelona té un exemplar d'aquest llibre i el gravat de la portada figura en el seu arxiu de marques d'impressors de la seua col·lecció de fons antic, com a pertanyent a l'impressor Gaetano Zenobi, descrit així: "*Dos àngels sostenen l'escut papal de Climent XI*" (ID: 12206349a). Eixa descripció és errònia ja que el que sostenen els àngels és l'escut de la

família Albani. Els escuts papals porten la tiara papal i les claus de Sant Pere. El cardenal Albani, en arribar a papa en 1700, va afegir eixos dos atributs al seu escut familiar. D'altra banda, examinant llibres de Zenobi de la primera dècada del segle XVIII, es veu que no tenia una marca pròpia. Rarament posava alguna marca en el colofó i els gravats de les seues portades eren diferents. L'escut papal el va usar en llibres de contingut religiós, com l'*Index Librorum prohibitorum* i pocs més, segons els digitalitzats. Amb l'escut de la família Albani en portades de Zenobi d'eixa dècada, figuren només els dos llibres de Vitòria. Hi ha a part un altre d'antiguitats romanes que, sense ser de tema religiós, porta en portada l'escut papal. Es tracta de *Le pitture antiche delle grotte di Roma, e del sepolcro de Nasoni*, de 1706, una reedició ampliada amb més text i gravats, de *Le pitture antiche del sepolcro de Nasonii*, de Bellori i Bartoli, de 1680. Com era de suposar, amb tal escut en portada, el canonge espanyol tal vegada tindria alguna cosa a veure amb el llibre. I així és, en el comentari del primer gravat es diu que s'ha fet a partir d'un dibuix de Carracci que “*si conserva con molti altri de più famosi Pittori nel museo del Signor Canonico Vittoria*” (tav. I). De l'exemplar digitalitzat per Google de la Biblioteca Nazionale di Napoli, causa sorpresa veure un gravat amb un text molt ratllat (*Observ.*, tav. II). Precisament, un escrit encomiàstic sobre el canonge. Potser el llibre va pertànyer a un enemic seu? Les úniques marques de propietat que hi ha en ell són el segell antic i el modern de la biblioteca napolitana (quan es va editar, Nàpols encara era virregnat espanyol).

El text, traduït de l'italià, deia: *Els dibuixos d'aquesta obra estan presos dels origi-*

Llibre de 1706, amb un text gravat ratllat que
 elogiava al canonge Vitòria
 (Bibl. Naz. di Napoli / Google Llibres)

nals antics que es troben a la biblioteca de l'Il·lm. Sr. Can. D. Vincenzo Vittoria, espanyol, noble de València, les altes qualitats del qual s'han estés cap a l'erudició sobre les restes de l'Antiguitat, per la qual cosa s'ha fet cèlebre el seu nobilíssim geni, i l'elevat enginy del qual resplendeix, no tant pel seu bon bressol com per la cultura dels seus estudis avançats, tant

del pinzell com de la ploma.

Fa més de trenta anys Stella Rudolph i Bonaventura Bassegoda van buscar amb afany aquest text imprés. Estava transcrit en italià per Palomino en la seua biografia de Vitòria (o. c., 495-496). Deia aquest *“que se imprimió en Roma en el Libro de las Pinturas del Sepulcro de Ovidio”*. Rudolph va transcriure el passatge també, identificant el llibre com el citat, de 1706, però dient que no havia trobat tal text en eixe llibre i que sospitava que eixes frases les va escriure per a aquesta obra el propi interessat i li les va anticipar per carta al seu amic d'Espanya (o. c., 245, n. 81). Bassegoda va citar també el text complet transcrit per Palomino, i la referència al llibre que estem veient, de 1706, afegint: *“A cap dels tres exemplars que hem consultat apareix la llegenda que transcriu Palomino, però això no ens obliga a descartar la hipòtesi que es feu una tirada curta amb aquesta llegenda”* (o. c., 50, n. 53). Buscant altres exemplars digitalitzats, vaig trobar 4 més, però cap amb el text. Però una última cerca, finalitzat ja aquest escrit, m'ha oferit un altre llibre de 1706 amb el text laudatori. Com en el cas anterior, el llibre no té marca de propietat a part del segell de la biblioteca (de l'Emory University), i també té eixe text ratllat, encara que es va reparar i a penes es nota. Vistos aquestos resultats (4 llibres sense text, 2 amb text), tot sembla indicar que estem davant una tirada curta, com suposava Bassegoda. No anava desencaminat, però els recursos que hi ha ara per a investigacions bibliogràfiques no són els que hi havia fa 30 anys.

Això té una altra explicació.

Deixe en suspens la història, per falta d'espai. La solució de l'enigma està a la vista en Internet. Els textos ratllats tenen explicació. Que Vicent Vitòria va tindre enemics, també. En el pròxim article d'aquesta sèrie aportaré documentació que afecta els últims anys de vida del pintor, amb informació important que no apareix en les biografies sobre el personatge. Rudolph acabava el seu article amb aquestes línies: *“Egli passò gli ultimi quattro anni di vita a Roma, finalmente in silenzio, e gli manca perfino [i fins li falta] una lapide sepolcrali”*. I conclouia amb aquesta nota: *“L'ultima notizia su di lui risale [es remunta] al 1705, quando pubblicò a Roma una vita di S. Vincenzo Ferreri”* (o. c., 266, n. 174). No sabem si Rudolph va tindre accés al llibre de Vitòria sobre el sant, però és quasi segur que no va tindre a les seues mans quan va escriure l'article un dels raríssims exemplars que conserven encara el retrat de San Vincenzo que va fer Maratta per al llibre de Vitòria, gravat per Procaccini (en el CEV de Teulada hi ha un d'eixos llibres), s'hauria adonat d'eixa extraordinària col·laboració del mestre Maratta (Vitòria escrivia en aquells dies la seua biografia), i l'hauria consignat. Aquella estampa tan espectacular, en la iconografia de la qual es veu la petjada de Vicent Vitòria, va canviar a Itàlia la manera de representar al sant valencià. A partir de llavors és comú veure a San Vincenzo Ferreri a les esglésies italianes amb les ales del primer àngel de l'Apocalipsi.

“LA CURTA TARDOR DE L’ANARQUÍA” A TEULADA: L’INCENDI DE L’ARXIU MUNICIPAL

Juanjo Buigues Sapena

«Allí on les masses prenen per la seua mà els seus propis assumptes, en compte de confiar-los als dirigents polítics, no és habitual publicar les actes. Rarament allò que ocorre al carrer es relata per escrit» (El curt estiu de l'anarquia. Vida i mort de Durruti. Hans Mangnus Henzenberger, 1889)

La vida semblava haver-se detingut aquell any de 1936 que gelava la sang i els cors, però el temps, sempre aliè a les erràtiques accions humanes, continuava el seu progressiu camí, albirant-se l'hivern per l'horitzó.

Les agulles del rellotge havien sobrepassat escassament les 9 hores d'aquell matí del dijous 19 de novembre quan s'aguaitava, per l'entrada del poble, un camió que duia emplaçada una metralladora al seu damunt, amb vora una vintena d'homes armats. Al capdavant d'aquesta disruptiva comitiva es trobaven Juan Bellvert, comissari polític a la delegació d'Alacant per CNT-FAI, i Joaquín Ballester Torrens (1), secretari comarcal de la CNT i de la FAI a Dénia.

Però, quin era el motiu de la presència d'aquests milicians anarquistes a Teulada? Qui els havia requerit? Quines conseqüències anava a tenir açò en la vida política local? Per poder discernir aquests interrogants cal conèixer els fets ocorreguts les jornades prèvies.

La culminació del conflicte entre blocs: enfrontament a la seu del Comitè i a la central telefònica.

Aquell mes de novembre l'escalada de tensió entre els dos blocs enfrontats que conformaven el Front Popular teuladí havia aplegat al

seu punt màxim. L'hegemonia pel poder municipal es dirimia entre el Comitè d'Enllaç revolucionari, controlat majoritàriament per l'esquerra obrerista (dos representants republicans havien dimitit d'aquest òrgan des de la seua creació, per discrepar amb les decisions preses), i la Comissió

Gestora municipal, que continuava en mans dels republicans progressistes i de centre (els gestors socialistes van deixar de comparèixer als plenis arran de la creació del

comitè, on sí estaven representats tots els partits polítics, incloent els comunistes).

Durant la sessió del Comitè de la nit del dissabte 14 de novembre, Bautista Vila interpel·la directament al President, Antonio Escortell, responsabilitzant-lo de la mala gestió que estava tenint, al seu entendre, la Comissió de Proveïments (2), dirigida aleshores pel també comunista José Reduán, ja que alguns veïns d'orientació dretana es queixaven que se'ls discriminava a l'hora de la distribució de la quota d'aliments del racionament (3). Aleshores s'inicia una acalorada discussió que, segons la versió recollida majoritàriament pels presents, desemboca en l'acció que se l'imputa a Escortell d'haver intentat agafar l'escopeta per agredir a Vila i que, segons Jaime Malonda, ell mateix va impedir, agarrant-li el canó i disparant-se l'arma al sostre del despatx. No obstant, el propi protagonista, Antonio Escortell, negarà tals fets adduint

que l'escopeta se li va disparar accidentalment en anar a penjar-se-la al muscle, i vinculant aquestes acusacions a l'enemistat personal que hi existia contra ell per part de Bautista Vila i Jaime Oller, pel fet d'haver evitat que aquests declararen desafecte el farmacèutic Miguel Miñana (4).

Després de calmar-se els ànims i dissoldre's la reunió del comitè, Vila es desplaça a casa de l'Alcalde, Jaime Oller (qui havia dimitit d'aquest òrgan a finals d'agost i, per tant, no assistia a les reunions), per comunicar-li l'incident ocorregut. Seguidament tots dos es dirigeixen a la central de telèfons, amb la finalitat de donar compte dels fets al Governador Civil (5) i sol·licitar la presència de forces de seguretat. Mentre es trobaven allí, a l'espera de la conferència, van fer acte de presència Vicente Ivars, Lorenzo Andrés i Bautista Mas (aleshores regidors socialistes), els quals els van comminar a que retiraren la comunicació, ja que entenien que aquelles no eren necessàries per trobar-se la situació sota control, i podria ser fins i tot contraproductiu en cas que es practiqués alguna detenció. Al negar-se els primers a cancel·lar la conferència, es produïren moments de tensió entre els presents, forcejant i brandant pistoles. Però, gràcies a l'oportuna i pacificadora acció de José Soler, secretari de l'Ajuntament, qui també es va personar al lloc, es van reconduir les exaltades passions.

Reunió al Comitè Popular Provincial de Defensa: s'anomena un nou Comitè.

El dilluns 16 de novembre, els principals responsables polítics i sindicals del municipi, així com els testimonis d'aquell enfronta-

ment (entre ells, el propi regent de la central telefònica, Bautista Oller, i el seu fill Salvador) són convocats a Alacant, per comparèixer davant del Comitè Popular de Defensa i resoldre el conflicte entre Comissió Gestora i Comitè d'Enllaç.

Entre greus acusaments creuats dels diferents protagonistes, on es deixa palesa l'animadversió existent entre alguns d'ells, es resol dissoldre l'actual Comitè d'Enllaç i anomenar-ne un de nou compost per representants de tots els partits polítics i sindicats existents a Teulada, però en cap cas, sense presència dels anteriors membres. Els nous membres serien: Ramón Villa (President, socialista), Evaristo Marcos (Secretari, cenetista), Juan Moll (comunista), Alejandro Buigues (esquerra republicana), José Vives (esquerra republicana), Francisco Morató (socialista-UGT), Cristóbal Pons (comunista-UGT) i José Buigues (cenetista-UR). Per l'adscripció de cadascun d'ells (híbrida en alguns casos), semblava buscar-se reconstruir un equilibri, ja que els dos blocs (socialistes, comunistes i ugetistes, per una banda; i republicans i cenetistes, per altra), anaven a comptar amb una força idèntica.

En tot cas, com anem a veure, aquest nou comitè tindrà una existència efímera.

El matí del dijous 19 de novembre: reunions, calma tensa i 'oportunes absències'.

El camió amb els milicians armats s'enfila pel carrer d'Avall, gira amb dificultat per carrer de l'Hostal, i estaciona bruscament al cantó del carrer del Mig. (6)

Les desconegudes intencions d'aquests milicians queden postergades momentàniament, i "*cuatro o cinco de ellos*" es dirigeixen a casa d'Antonio Espinós (al carrer de Dalt), aleshores regidor de Izquierda Republicana, "*a ver si*

podian comer en su casa el almuerzo que traían y beber un trago de vino", a la qual cosa Espinós *"no tuvo inconveniente"*, tot i afirmar no saber qui eren ni el motiu de la visita al municipi.

Cap a les 11 hores irrompen al despatx del Secretari de l'Ajuntament, José Soler, amb la intenció de resoldre el conflicte existent entre el Comitè d'Enllaç i l'Ajuntament, afirmant tindre autorització del Governador Civil d'Alacant. José Soler fa cridar l'Alcalde, Jaime Oller, qui es desplaça a les dependències municipals, i aconseguix, després de negociar amb

Bellvert, que els milicians abandonen l'Ajuntament, dirigint-se a la seu del Comitè. (7)

Allí es reunirà amb Vicente Ivars, Lorenzo Andrés, Juan Moll, Ramón Villa i Evaristo Marcos. Bellvert interpel·la els presents respecte al motiu pel qual encara no s'havia destituït l'Alcalde. Segons testimonis dels presents, els va traslladar que *"ya se habia conseguido la unión de las dos centrales sindicales (en referencia a l'UGT i la CNT), y que había de quemarse todo, poner la bandera anarquista en el balcón y levantar acta para constituir un nuevo Comité Libertario"*, el qual anava a assumir tot el poder municipal.

Quan el rellotge marca les 12 hores es tanquen com de costum les dependències municipals, mentrestant els milicians d'Alacant continuen reunits a la seu del Comitè.

Durant aquest lapse de temps, i per dues vegades, es van desplaçar milicians a casa de José Pastor (ubicada al carrer Avall), i aleshores Jutge municipal, amb la intenció d'endur-se

la clau de les dependències del Jutjat, però la seua esposa, advertida per Pastor, va negar conèixer on es trobava aquesta clau. Aquest havia estat informat per Francisco Ivars de la presència dels forasters aquell matí, recomanant-li que s'absentés de la població, per a que no l'obligaren a entregar-la, ja que al Jutjat es trobaven guardats el Registre Civil i l'Arxiu Parroquial. Així que Pastor va decidir desplaçar-se per ferrocarril al poble veí de Gata, per absentar-se oportunament del poble. Des d'allí va comunicar directament amb el Governador Civil per posar-lo al corrent dels fets que estaven ocorrent a Teulada, preguntant-li *"que enviara fuerzas para detenerlos y evitar algún abuso"*.

I al migdia, esclata la 'revolució'.

Cap a les 13.30 hores José Soler i Jaime Oller són requerits novament per tal que es personaren a les dependències municipals. Quan apleguen a la plaça de l'Ajuntament observen que hi havia un gran tumult de gent concentrada. Soler sol·licita a Bellvert que li mostre el document acreditatiu de que actua en nom de l'autoritat governativa, a la qual cosa Ballesster li mostra la pistola, replicant que *"allí no había más documentación que aquella"*, comunicant-li que s'havia acordat pel nou comitè la seua destitució, i que a partir d'ara *"lo destinarian a cavar, para lo que ya le tenían preparado un pico"*.

En aquell moment també es troben a la plaça els regidors republicans Bautista Vila, Jaime Malonda i Antonio Espinós, a qui se li dirigeix també Bellvert per a que obrira l'arxiu i, *"al ver que había allí todavía las colgaduras y banderas rojo y gualda, le obligó pistola en mano a que tirara él también, como todos, pa-*

quetes y libros a la calle”.

Mentrestant, al saló de sessions de l'Ajuntament, Evaristo Marcos, actuant com a Secretari, va alçar acta dels diners que hi havia a la caixa de cabdals, fent-se càrrec d'ells Ramón Villa. Seguidament es va destituir a l'Alcalde, Jaime Oller, i es va anomenar formalment el Nou Comitè Llibertari, que anava a estar compost per 3 membres de la UGT i 3 membres de la CNT. Segons José Soler, Evaristo Marcos també va alçar acta d'aquesta constitució, seguint instruccions de Vicente Ivars i Ramón Villa.

Així, *“con gran algarabía, vivas a la F.A.I. y al comunismo libertario, iniciaron una hoguera en la plaza, frente al Ayuntamiento, lanzando desde el balcón y las ventanas todo lo existente en las estanterías, armarios, mesas de despacho, destrozándolo todo, violando cajas cerradas, hasta hacer desaparecer todo aquello que pudiera considerarse indicio de haber existido un Organismo Municipal”*, segons paraules de Soler.

Coincidint amb l'assalt a l'Ajuntament per part de la multitud, el Governador Civil va realitzar diverses cridades telefòniques, una d'elles a l'Ajuntament, per intentar comunicar amb l'Alcalde. A l'assabentar-se els milicians que el Governador Civil estava al corrent dels fets, van intentar esbrinar qui l'havia advertit d'aquesta situació, aplegant a interrogar a José Llorca, Cap d'Estació, sobre si algú havia comunicat per telèfon des d'allí. Aquest últim, tot i conèixer que Pastor s'havia desplaçat aquell matí per tren fins a Gata per denunciar els fets, no va desvelar res.

Les prosaïques conseqüències de l'incendi de l'arxiu municipal.

Després d'un mes d'inexistència de vida institucional a Teulada, es va reprendre l'activitat política i administrativa, amb la constitució d'una nova Comissió Gestora (8), arran d'una reunió celebrada el dia 18 de desembre, al saló de plens, entre representants dels distintes orga-

nitzacions polítiques i sindicals teuladines, i una representació del Comitè Popular Provincial de Defensa,

òrgan que tornava a arbitrar per a reconduir la pau social entre el Front Popular local.

Aquesta Comissió Gestora anava a trobar-se amb l'anòmala situació que estava patint l'Ajuntament arran de l'incendi de la *“totalidad del archivo y documentación de las oficinas municipales”*, incloent tot el paper pendent de cobrament dels arbitris i repartiments municipals. A la sessió de 28 de desembre es produeix una condemna específica d'aquells fets, tot i haver participat alguns gestors intensament en aquella acció.

Així, l'administració local no comptava, per haver-se destruït, amb els Padrons d'Edificis i Solars, l'Industrial i de Patent Nacional d'Automòbils, eines bàsiques per a configurar el sistema impositiu municipal. Donada *“la dificultad de reconstruir todos los créditos pendientes a favor de la Corporación”* com els repartiments d'utilitats, canalons o inquilinats corresponents als anys compresos entre 1924 i 1936, *“base y sostén económico”*, la Comissió Gestora sol·licitava a la Delegació Provincial del Ministeri d'Hisenda la cancel·lació de tots

els debits contrets per l'Ajuntament fins 1935.

A efectes pràctics, la gestió corrent de l'administració local es trobava quasi paralitzada, ja que es constata a l'esmentat plenari que tampoc s'havien cobrat encara dels contractistes municipals els arbitris corresponents a escorxadors, pòsits, peixateria, begudes, pesos i mesures (la recaptació tributària es licitava i contractava externament), ni s'havia realitzat encara la subhasta per a la gestió de la recaptació de drets i taxes per a l'any 1937.

Una perspectiva des de la investigació històrica: contar la història d'aquells que volien canviar el seu curs.

Sembla evident que aquell controvertit episodi de la història local ens va privar de conèixer amb precisió aspectes de la vida sociopolítica municipal, no només durant el vertiginós període de la II República, sinó també respecte de períodes històrics anteriors com la Dictadura de Primo de Rivera o els temps de la Restauració borbònica. Donada l'escassetat i fragmentació de les diferents fonts i documents, hagués estat de gran ajuda per millorar la nostra comprensió sobre aquells convulsos moments el poder comptar, per exemple, amb els llibres d'actes municipals anteriors al maig de 1936 (9).

Malgrat açò, des de la nostra òptica present, només tractem de contar i entendre la Història, diferent en tot cas als qui van participar en aquell acte revolucionari, que habitaven temps on era possible canviar-la.

Als anarquistes armats que instigaren el

veïnat a l'incendi dels documents de l'arxiu municipal possiblement els guiava el fervor de subvertir el règim burgès, abolir les seues institucions i la 'clau de volta' sobre la qual s'assentava l'origen de les seues penúries: la propietat privada (d'ací que els Registres de la Propietat també foren un objectiu habitual).

No tenien por a la destrucció i el caos, ja que tenien la convicció de poder crear el món nou que duïen als seus cors, segons les poètiques paraules atribuïdes a Buenaventura Durruti. Precisament aquest trobaria la mort en 'estranyes circumstàncies' just a l'endemà, el 20 de novembre de 1936, al front de Madrid, convertint-se des d'aleshores en un mite del proletariat i s'iniciava també així el lent declivi d'aquell moviment: els 'ningú' que van gosar desafiar el poder establert, aquells que mai deixaven per escrit la seua història.

NOTES

1.- **Joaquín Ballester Torrens**, oriünd d'Orba, fou un dels principals propagandistes dels ideals anarquistes a la Marina Alta. Coneixem la seua presència per terres aragoneses en diferents conflictes laborals durant els anys 30: "*De madrugada fue detenido Joaquín Ballester Torrens, de 29 años, albañil, porque según la Policía, dirigía la palabra a un grupo de trescientos obreros incitándoles a que no entraran al trabajo*" (Heraldo de Madrid, 03.09.1931); "*El gobernador ha manifestado que entre las detenciones practicadas (...) hay algunas de importancia, como la de Joaquín Ballester Torrens (...)* El detenido se ha teñido el pelo y se ha dejado crecer el bigote para despistar a la Poli-

cia” (Heraldo de Madrid, 05.01.1933). “*Tuvo lugar (...) el anunciado mítin de ‘afirmación libertaria’, organizada por las Juventudes Libertarias de Zaragoza (...) Hicieron uso de la palabra Joaquín Ballester Torrens (...)*” (La Voz de Aragón, 31.10.1933). Fou condemnat a mort per un tribunal militar franquista i afusellat al cementeri d’Alacant.

2.- Aquest organisme es crea per ordenar l’aprovisionament de queviures i provisions de primera necessitat a la població, la qual havia de tindre representació de les agrupacions polítiques i sindicals existents a cada indret (Gaceta de Madrid nº 298). El control i la gestió dels proveïments anava a estar un element de constant tensió i polèmica, durant tot el període bèl·lic, fet lògic si ho enquadrem dins d’un context d’extrema necessitat i escassetat d’aliments, propici per a l’acaparament i especulació per part d’aquells qui volien fer negoci. Van assumir la direcció del **Consell Local de Proveïments** durant la seua existència: José Reduán Llobell (des de la seua creació); Vicente Ivars Oller i Andrés Buigues Ferrando (a partir de gener de 1937); Guillermo Bertomeu Morales, Jaime Oller Masó i Felipe Devesa Andrés (des de març de 1937); Andrés Buigues Ferrando i Ricardo García Cerdà (des de maig de 1938); i Juan Bautista Font (des del 21 de febrer fins la fi de la guerra).

3.- Malgrat ser aquest el motiu que desencadena la disputa, interessadament els veïns franquistes que declaren a les indagatòries durant el procés d’instrucció judicial dels consells de guerra, afirmaran que l’enfrontament es va produir a partir de la proposta que fa ver Vicente Ivars de picar els altars i ornaments de l’esglé-

sia, així com de la subhasta de les portes, fustes i llenya, aprofitant les obres d’enderroc d’un immoble annex que s’estaven duent a terme. Aquest fet se’ns mostra fal·laç, ja que els altars ja s’havien dismantellat a mitjans del mes de setembre. Aquesta tergiversació sembla orientada a perjudicar, més si cap, a Ivars, ja que el responsabilitzaven d’haver estat el promotor de les accions més intensament revolucionàries al municipi, com la requisita de finques rústiques i immobles als senyorets, o la petició de diners a altres veïns de posició benestant.

4.- Segons el decret de la Presidència del Consell de Ministres de 3 d’agost, el Governador Civil de la Província, previ informe de les Comissions Gestores, podia cessar tots els empleats municipals que hagueren tingut participació al moviment subversiu o foren notòriament enemics del règim republicà. A la sessió de la Comissió Gestora de 28 de juliol de 1936, Bautista Vila sol·licitava que “*se requiera y conmine por última vez al Inspector Farmacéutico titular para que se coloque dentro de la ley*”. Mentre que a la sessió de 16 d’agost, s’acordarà per unanimitat la destitució de quatre càrrecs municipals por “*ser desafectos*”. Entre aquests es troben, a més del esmentat Miguel Miñana Vallés (qui, tot i ser una de les figures principals del republicanisme de centre-dreta al municipi, prèviament va actuar com a Cap del Somatén a Teulada durant la dictadura de Primo de Rivera), el metge José Morell Alberola (Cap local del partit únic, Unión Patriótica, durant la dictadura primoriverista), el veterinari Germán Civera Macià, i el practicant Vicente Andrés Mengual (qui durant la dictadura de Primo de Rivera havia ocupat el càrrec de Fiscal Municipi-

pal).

5.- Aleshores Francisco Valdés Casas, membre de Izquierda Republicana, ocupava el càrrec de Governador Civil d'Alacant. Fou anomenat després de la victòria electoral del Front Popular al febrer de 1936, i va romandre fins juliol de 1937. La seua ferma actuació durant les confuses jornades següents al cop d'Estat cívico-militar va contribuir a que no triomfés la sublevació militar a la província, negant-se a entregar el poder, com li comminava el governador militar de la província, el general José García-Aldave, tot i comptar només amb el suport incondicional de les forces de la Guàrdia d'Asalt.

6.- Segons fonts orals dels actuals propietaris del immoble que s'ubica a aquest indret, la maniobra d'estacionament fou tant brusca que va impactar contra la façana, i fins fa un temps encara es podien advertir les marques del impacte.

7.- Creiem que per aquestes dates, la seu del Comitè havia canviat d'ubicació, passant de la Casa Abadia (la qual s'havia cedit al Comitè local del Socorro Rojo Internacional) a un immoble propietat de Dolores Bertomeu Navarro. Aquesta era filla de l'acabament teuladí Diego Bertomeu Torres, i cosina del cap històric de Partit Conservador local, Miguel Borja Bertomeu.

8.- La 2ª Comissió Gestora del Front Popular anava a estar integrada per 7 membres, un per cada organització política o sindical amb presència municipal. Els gestors eren el següents: Lorenzo Andrés Vallés (UGT, Alcalde), Alejandro Buigues Llopis (IR, 1er Tinent d'Alcal-

de), Andrés Buigues Ferrando (FAI, 2n Tinent d'Alcalde), Vicente Ivars Oller (PSOE, Síndic), Jaime Malonda Ivars (UR, Dipositari de Fons), Juan Moll Oliver (PCE) i Guillermo Oller Masó (CNT). Cal esmentar que el bloc republicà-cenetista havia donat un colp d'efecte amb la creació a Teulada d'una secció de la F.A.I. (Federació Anarquista Ibèrica), ja que amb el representant de la qual tornaven a tindre majoria al si de la corporació municipal.

9.- A l'Arxiu Municipal de Teulada es conserva el llibre d'actes de les sessions plenàries de la corporació municipal celebrades des del 29 de maig de 1936, mesos abans de l'incendi, amb la qual cosa algú va evitar que aquest document caigués també víctima de les flames.

FONTS CONSULTADES

Archivo General e Histórico de Defensa.

Consells de guerra sumaríssims contra diferents veïns de Teulada. Les declaracions entre cometes estan estretes literalment d'ací, com es mostren als diferents expedients.

Arxiu Municipal de Teulada.

Llibre d'Actes des de 29 Maig de 1936 a 25 Juliol de 1937

MARTA: EL SOBRENOM D'UNA FAMÍLIA

Vicent R. Vallés

El cognom de la família era i és Andrés. Potser el primitiu “tronc” foren repobladors vinguts d'altres terres molt després de la conquesta de Jaume I, i el temps ha fet que este tronc haja derivat en moltes branques.

Els primers Andrés posseïen una gran finca, vivendes incloses, en la partida anomenada “Moraires”, als voltants de la Font Santa i en direcció al Poble Nou. Estes terres li foren comprades a un “senyoret” de Xàbia per un muntant de 500 “duros” (2.500 pessetes de l'època i 15 euros d'ara). A l'hora de la compra pagaren la meitat en efectiu i van quedar en pagar l'altra meitat a poc a poc. Però donat que les circumstàncies foren molt adverses, va ser impossible poder pagar el total que devien, per la qual cosa van parlar amb el venedor i van arribar a un acord. La resta del deute l'anirien saldant a poc a poc, donant-li al senyoret tords, pardals que eren caçats per la família en els molts garrofers de “parada” existents en la finca. Estos exquisits pardals, després de pelats i nets, es fregien i conservaven amb oli d'oliva (“frito” es deia aleshores) i de tant en tant viatjaven a Xàbia per portar-li'ls al venedor i així anar liquidant el deute, fins que ho aconseguiren. (És per això que alguns membres de la família “Marta” encara posseeixen terres en este emplaçament.)

Després de l'estiu, en acabar la collita del raïm i xafar el vi, s'entrava en un temps de menys feina, per la qual cosa la gent ideava la manera d'obtenir alguns beneficis extra durant el llarg temps de l'hivern. També es donava la circumstància que en esta època les tempestes de la mar arrossegaven fins a les platges residus, fusta de barques enfonsades i moltes algues provinents de les properes praderes de posidònia marina que existien i existeixen prop de la costa. Les algues eren molt apreciades per fer “compost”, o siga que, fermentades i podrides, eren un excel·lent adob per a les terres de conreu on després es sembraven i cultivaven hortalisses.

La família Andrés es va dedicar a arregar les algues que periòdicament, amb carros tirats per matxos, transportaven des de les platges fins a la finca de les Moraires on, amuntades, passaven el procés de podridura per després ser escampades pels bancals que es volia. La resta eren venudes als llauradors que les demanaven.

Un dia d'aquells anys, arregant algues al costat de la mar, es trobaren embolicada entre les mateixes una bella imatge de santa Marta. Quedaren impressionats, fascinats per la troballa, pel que amb molta cura i devoció, la traslladaren a la casa de camp on vivia la família, en la partida anomenada anteriorment.

Es dona la circumstància que santa Marta es patrona de la Vila Joiosa i allí els mariners li professen una tendra i profunda devoció. Entra dins del possible que la imatge formara part d'alguna embarcació de la Vila que un naufragi o temporal destruiria i que la mar la va arrossegar juntament amb les restes de l'embarcació a la platja.

La notícia de la troballa de santa Marta es va estendre per tot el poble i es podria dir que la majoria d'habitants passaren per la casa de les Moraires per veure i venerar la imatge trobada a la vora de la mar.

I és des d'aleshores que la família Andrés és coneguda en Teulada per “MARTA”, sobrenom derivat de la troballa de la imatge de la Santa i que encara roman amb varies famílies, branques d'aquella primera, que en l'actualitat viuen al municipi.

Es diu que la imatge de santa Marta va ser traslladada a Alacant a una de les seues parròquies, però no se sap en quina, ni tampoc el que ha sigut d'aquella imatge que, trobada entre les algues, va donar nom a la família Andrés i als seus descendents fins als dies d'avui.

Informació facilitada “vivae voces” per Antonio Andrés Vallés (Marta).

María Llobell: “En el 25N, per desgràcia, les protagonistes no tenen veu perquè estan mortes”*

Dídac Vengut

María Llobell va ser present en la primera manifestació feminista a Madrid en 1977, que es diu prompte. El seu referent és Lidia Falcón i en 2002 va ser una de les fundadores de la Xarxa de Dones Teulada Moraira, entitat de la qual hui és presidenta i veu cantant. El dilluns se celebra el 25N, el Dia Internacional Contra la Violència de Gènere. Una data, al seu entendre, marcada en roig en el calendari però amb una utilitat pràcticament nul·la perquè està totalment institucionalitzada. La condemna i la denúncia pública per casos de violència de gènere han d'estar molt més presents en la societat perquè ens concerneix a tots. Cal eixir al carrer i alçar la veu però no sols el 25N. L'esperança per a acabar amb aquesta xacra és una major conscienciació i educar no sols a les escoles i instituts sinó també en les associacions i en la mateixa societat.

Pregunta: : Qui és María *Llobell?

Resposta: Una dona de Teulada de 70 anys, jubilada i feminista.

P: Com definix el feminisme?

R: Com una filosofia o una forma de vida basada en una consciència social d'una igualtat per a tots. Però no em val només que estiga en la Constitució sinó que ha de ser una igualtat real.

P: Què significa per a vosté el Dia Internacional Contra la Violència de Gènere?

R: En el 25N, per desgràcia, no tenen veu les protagonistes perquè estan mortes. Les

que quedem, eixirem al carrer. Enguany hi ha ja 83 dones assassinades i 10 menors per violència vicària. Cal donar visibilitat a cada una d'elles, però no sols un dia sinó tots.

P: Quines activitats ha preparat la Xarxa de Dons de Teulada-Moraira?

R: Penjarem una pancarta gran amb els noms de totes les dones assassinades. A més, el seu nom passarà també per tots els plens mensuals, segons una proposta que ens ha fet arribar

la Regidoria de la Dona. Això és molt fort perquè ja pensem en futur i sabem que hi haurà moltes més. Enguany s'han fet més de 100.000 denúncies i no més el 0,1% són falses, perquè quede ben clar.

P: Són molts anys ja lluitant per a donar visibilitat a les dones, no és cert?

R: Sí, tants com anys tinc. L'associació local es forma en el 2002 poc després de la constitució de la Xarxa de Dones Marina Alta. Jo ja venia del feminisme i vaig parlar amb una altra gent. La Xarxa la vaig fundar jo amb altres companyes com Inma Llobell, Araceli, Pilar Dalmau, Rosa Ivars, Rosa Moll, etc.

P: Quina importància li dona vosté al 25N?

R: Res i molt. D'una banda, em dona la sensació que no és més que un "paperot" i, per un altre, és un record a totes les dones assassinades. M'agradaria que el 25 fóra dos, tres, cinc o set dies a la setmana i no és així. Caldria eixir al carrer cada vegada que hi ha un cas de violència de gènere. El dilluns eixirem, però on estan els familiars de les víctimes? Molts d'ells tenen vergonya perquè és molt dur manifestar que la teua filla, la teua germana o la teua mare han passat per un autèntic calvari, sobretot per a la gent gran. I el pitjor de tot és que, moltes vegades, no han fet res.

P: Com ha evolucionat la percepció de la violència de gènere en la nostra societat en els últims anys?

R: Molt poc en proporció a l'escala d'assassinats. L'Associació Matria ix al carrer cada vegada que hi ha una dona assassinada. Però sempre són

les mateixes, 10, 12, 14... i no més. Sembla que a la gent jove això no li interessa.

P: Per què, segons la seua opinió?

R: Nosaltres no treballem amb menors d'edat però sabem que la violència entre jòvens ha pujat, i molt. I no sols això, sinó que també és gran el nivell d'acceptació que tenen. Allò que "si té gelosia, és perquè em vol". O, "si l'ha matada, alguna cosa faria", No va amb ells, parlant a nivell general, encara que segur que hi ha grups que estan més conscienciats. Si es programa alguna xarrada en l'institut, criden els seus pares perquè vagen a arreplegar-los. Per això, ara no s'anuncia per endavant per a evitar que ocorrega això.

P: Quin impacte creu que té aquest dia en la sensibilització pública?

R: No m'ho he plantejat mai. Fa un parell de mesos programem una Nit Violeta i no van vindre ni els polítics. El 25N està institucionalitzat i no passa de ser una mera etiqueta.

P: Les morts de dones -i a vegades els seus fills- no cessen. Però cal denunciar i fer-se sentir, cert?

R: A València s'organitza un concurs literari sobre el 25N i resulta que un dels guanyadors era un tal Flores, un home condemnat. Després van dir que havia recapacitat. El problema radica en el fet que normalitzem el maltractament, el justifiquem. No tots, clar. Però cal alçar la veu i més quan veiem casos en els quals no s'atreveixen a condemnar. Assassinar una dona pel fet d'haver nascut dona, això és molt fort.

P: Podria compartir algun moment o experiència significativa que ha viscut en la seua trajectòria?

R: Sí. L'any 1977 estava en la llibreria Dona de València i vaig anar a la primera manifestació feminista. Però duràrem tres minuts perquè va vindre la policia. No va donar temps a res. El que més m'ha impactat, va ser la primera vegada que vaig veure a una dona que havia sigut maltractada. Em va descol·locar. I l'últim, fa un parell d'anys, el cas d'una dona que era a la seua casa amb el seu fill i escoltava els passos del seu maltractador en el pis de dalt. Hi ha casos que t'impressionen molt, la veritat.

P: Quins són els principals desafiaments que enfronten les víctimes en intentar eixir d'una relació violenta?

R: Un milió. Ella ha d'assumir que el que li passa no és normal. Algunes volen justificar que no ho poden deixar perquè és el pare dels seus fills o si li pega és perquè ella el provoca. Això t'ho diuen elles perquè no veuen o no volen veure el que els passa. No s'ho creuen. Moltes depenen econòmicament d'ells, es posen amb la seua manera de vestir, etc.

P: Com influïxen els estereotips de gènere en la perpetuació d'estes violències?

R: És el pitjor que suportem. Un polític no pot dir que creu en la igualtat. El que ha de fer és complir amb la llei. Després ens titllen d'intolerants quan denunciem la imposició masclista que obliga unes certes dones a anar tapa-

des. O la mutilació genital femenina, que tinc molt clar que no és cultura.

P: Quin paper juga l'educació en la prevenció de la violència?

R: Tot. Si jo sóc intolerant, els meus fills també ho seran. L'educació és fonamental i no sols a les escoles, també a casa i en la mateixa societat. Hui dia, com a pares, impedim que la societat eduque.

P: Creu que les campanyes de prevenció són efectives?

R: Sí, clar. Tot el que es faça valdrà la pena, segur. El que passa és que, moltes vegades, aquestes campanyes no arriben a la gent com deurien.

P: Com poden les famílies, les escoles i les comunitats contribuir a erradicar la violència de gènere?

P: El més important és denunciar des dels mitjans de comunicació, les associacions i des de la mateixa societat. Tal vegada, i sé que sóc molt radical, les penes o les condemnes no són prou llargues. Anem marxa arrere, vam anar a Madrid i tombem la llei Gallardón i ara veiem que tornen una altra vegada amb la mateixa cantarella. Portem amb la llei de l'avortament 400 anys... Si en comptes de ser 10 anàrem 10.010, les coses serien diferents.

P: Com valora les mesures i polítiques actuals per a combatre la violència de gènere?

R: Totalment insuficients, sens dubte.

P: Quins recursos considera essencials perquè les víctimes puguin reconstruir les seues vides?

R: Primer que res, atenció i suport en tot moment. Atendre-les com es mereixen, acompanyar-les al jutjat i el que faça falta. Moltes vegades han d'abandonar la seua casa i fugir a un centre d'acolliment mentres que "ell" es queda allí i la busca per a pegar-li dos tirs. Quina perspectiva donem a estes dones? Falten molts recursos.

P: Quin missatge li agradaria donar a les persones que puguin estar patint violència de gènere en este moment?

R: Eixir, s'ix. Que demane ajuda perquè hi ha gent que està al seu costat. No és fàcil, ho sé. I, si pot, que talle d'arrel amb el passat.

Molt personal

P: Hi ha alguna esperança per a acabar amb esta xacra?

R: Jo crec que sí, pense que hi ha esperança a acabar amb la violència de gènere. Posem fi a la pesta que matava persones tots els dies. La pregunta seria si hi ha voluntat per a acabar amb ella.

P: Nota a faltar alguna cosa a nivell social o polític?

R: Implicar-nos més. No és tindre pena sinó implicar-se de veritat i eixir al carrer a denunciar-ho. Condemnar i demostrar a les famílies que estem al seu costat.

P: Si fora a la seua mà, què faria?R: No ho sé, la veritat. És molt complicat.

P: Milita en una altra associació social?

R: Sí, en Alerta Feminista i en el Grup Abolicionista.

P: Té algun referent que la inspire?

R: Sí, Lidia Falcón.

P: Per què?

R: Perquè és una dona que va passar per moltes coses, va estar fins i tot en la presó. Va ser la fundadora de la revista *Reivindicación Feminista* i té un bagatge molt important com a lluitadora pels drets humans. Sé que hi ha gent que intenta injuriar-la però jo sóc una fidel seguidora.

P: A nivell comarcal, hi ha noms com Pepa Guardiola o Júlia González

R: Sí, les conec bé a les dos i tinc contacte amb les dos. Però crec que totes les dones que eixim al carrer som referents. Les que van crear la Xarxa de Dons i noms com Rosa Sala de Benissa, el Grup Total de Pego, etc. Per a mi, un referent és eixa dona amb la qual, quasi sense poder caminar, ens en vam anar a Madrid al Tren de la Llibertat.

Nota:

*Aquest article va ser publicat en castellà al setmanari *Canfali - Marina Alta* el 23 de novembre de 2024, i el publiquem aquí, traduït, pel seu interès amb el permís de l'autor.

Benvolgut matalàs

Josep Ivars Crespo

Benvolgut matalàs.

Quants records del ben anomenat matalàs amb les seues franges blaves o roges submergides en un fons originàriament blanc, que el pas del temps feia esgrogueir. Al seu interior pallots de dacsa o llana quasi inservible batejada amb el nom de borra. Tot el conjunt ple de bonys i esfondrons. La superfície plana, una simple quimera.

Quin descans oferia a qui dipositava el seu cos damunt d'ell. L'única sonoritat el grinyolar de l'anomenat somier que reposava sobre 4 potes. Quina melodia més grinyolosa!

Com fa canviar el pas del temps les coses; avui la paraula "matalàs" ha estat substituïda per altres més modernes com "colchó". Escoltem frases com aquesta; he anat a comprar-me un "colchó" a una "colchoneria" i no he anat a comprar-me un matalàs a una matalasseria. Aquest fet de descatalogar aquestes paraules antigues ens ha portat possiblement a un *malviure* que no tinga solució.

Malauradament una persona sols té un cervell i no pot connectar-lo amb cap altre ni en sèrie ni en paral·lel. Doncs bé; el cervell únic i insubstituïble està queixós d'estar apallissat.

No fa massa em contava una persona

amb pèls i senyals el següent:

No recorde el temps que fa ja, que no puc dormir tota la nit d'una tirada. El problema s'ha arrelat de manera que també he incorporat a la nit una mica de noctambulisme.

Ja fa temps em vaig armar de valor i vaig buscar ajuda a través d'una professional de la neurologia, màster en psiquiatria i amb molta formació acreditativa, on tota la paret de la seua consulta estava atapeïda de titulacions. Em vaig fixar particularment en una d'elles que deia; *Diploma concedido por la asistencia de la doctora al curso de formación: "Cerebro, cerebro y estructuras anexas sometidas a un constante sinvivir"*. La qual cosa em va donar molta confiança.

Vaig fer una primera consulta. On em va dir que m'havien de fer unes proves. Una segona consulta on em van fer les proves i una tercera consulta on en va donar el resultat de les proves de la segona consulta amb la corresponent interpretació.

La doctora va dir, de totes les proves, li comente una mica l'encefalograma que ha estat fet amb la més avançada tecnologia coneguda fins al moment. El resultat és el següent:

07:30:00politòmarimbaalça'talavespra
datenscitaambel podòlegtreuelgosescoltanotíci-
esmiraelwhatsAppcontestaméstard aranopotstan-
caelwhatsAppentraelgosposalallavadoradesdejun
a dretlesclaus..... mirafestivalfestconsulales-
xarxessocialsgita't alça'tapixarsolshasfet4gotes-
pren-tedormisoca.

07:30:00politòmarimba. Un altre dia
comença amb més llenya al bombo!

No sé si t'ha passat al vore aquesta pro-
va mèdica, però quan la persona me la va ense-
nyar a mi, el primer que em va vindre al cap va
ser la seua semblança amb el resultat del tacò-
metre que porten els vehicles de gran tonatge.

Les paraules de la doctora foren; “la co-
sa pinta molt mal.”

La prova clínica ho diu ben clar; vostè és un
esclau del seu cervell. Si es fixa, ell no para de
donar-li ordres a tiri-i-bandiri. Aquesta disbauxa
que pateix, no té solució amb la vida que porta.

Mirant el seu historial ja ha provat amb
diferents medicacions; li recorde:

Trinquimiccín; paraula l'etimologia de
la qual; trinki de beure i miccín rela-
cionat amb el món de l'orinal.

Nultontil: més conegut amb el nom po-
pular de dormisoca.

Davant d'aquesta situació; em va dir la
persona totalment esglaiada; que sols va poder
exclamar. Uf!

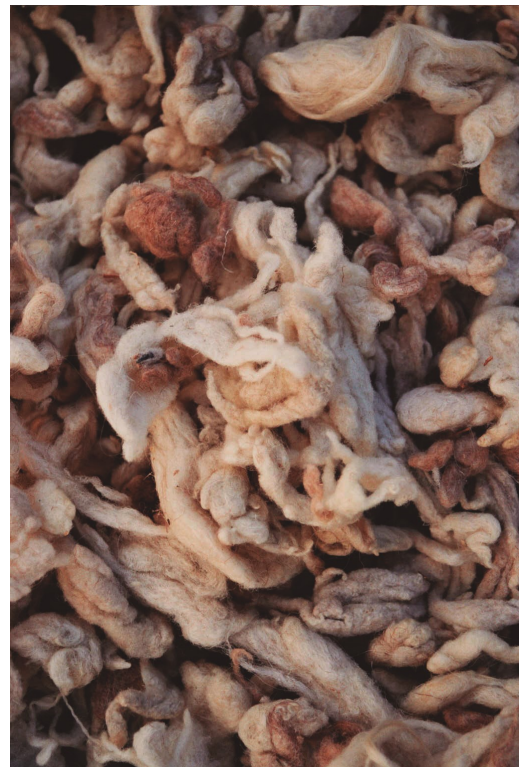
La doctora va prosseguir; adone-se'n
que el seu cervell no para de queixar-se-li amb el
mateix canyaret; jo així no puc seguir, donant-te

ordres de vegades dos o més alhora i sense es-
pais lliures com s'ha pogut demostrar amb la
prova mèdica. No tinc temps per poder pensa-
aaaaaar!!.

Després d'aquesta estremidora situació
de vida matracosa segons el relat que em va fer
arribar la persona en qüestió, jo em pregunte si
una possible curació podria ser la següent: Can-
viar la paraula moderna “colchó” i tornar a fer
servir la de matalàs i d'aquesta manera recuperar
el dormir com un tronc o com l'algeps que en
temps passats tanta salut donava a qui reposava
damunt d'ell.

Help!

Ajuda!

SÓC

Júlia Vela

Vinc de la terra seca i groga,
on creix el raïm i la mistela
de la sobretaula.

Vinc del carrer empinat,
on les cases tenen batedor
i les portelles dones estisorant.

Vinc d'una llar amb humitats
dirigida per un 'tritiarcat'.
Tres ties repartien amor i posaven ordre.
Tres dones avançades al seu temps,
es llevaven el mos de la boca per alimentar tres
[xiquets.
Tres germanes sostenien la família, amb una fe
[cega pel cristianisme
i amb unes arrels que molts llinatges envejarien.

Vinc del ventre fèrtil d'una mare
que em mirava i no em veia
per les llàgrimes del dol.

Vinc d'una terra verda, bondadosa i acollidora,
regada pel riu Girona
i repoblada pels 'castellans'.

Vinc d'una casa on els pocs llibres que omplien
l'aparador tenien vuit planetes, i instruïen a la
[mestressa de casa
en 'las labores del hogar'.

Vinc d'un món imaginari,
creat en solitud, entre quatre parets,
regit per la dictadura del full en blanc.

Vinc de recórrer el País Valencià de nord a sud,
[buscant la saviesa
i fugint de la guerra.

Vinc ací després de lluitar amb esperança,
després de creure i perdre el nord,
[després d'encaixar la derrota,
després d'haver trepitjat els senders
[del socialment acceptat
i després d'assaborir la part injusta de la vida.

Vinc ací com vaig nàixer i com moriré: sola. Amb
[la pau de qui ha recuperat l'alegria i la confiança.

M'ompli de goig dir ben fort:
SÓC ACÍ GRÀCIES A LES PARAULES QUE
[EM PERMETEN SER I RES MÉS.

MARA, JOVE CIENTÍFICA APASSIONADA DE LA MAR

Desampa Rodrigo

Amb aquesta conversa amb Mara Navarro Buiques, científica, que en l'actualitat està fent un doctorat en "Oceanografia i canvi climàtic" a Les Palmes de Gran Canària, empenim la secció d'entrevistes dedicada a la Joventut de la localitat.

Mara és una jove nascuda a Teulada l'any 2000. Als cinc anys, amb la seua família, es va traslladar a viure a Moraira "Els records que més clars tinc són els de baixar amb ma mare, el meu pare, el meu germà, mon tio Josep i els gossos, a una caleta de roques molt plana, amb un accés molt amagat, en la qual es podia aconseguir ombra i estàvem pràcticament a soles. Tinc records de fer eriçons allí, obrir-los, netejar-los amb aigua de la mar i menjar-nos amb la punta de la llengua, també caragols, amb la careta bussejant, mirant els peixos, l'entrepà embolicat amb paper d'alumini per a dinar i un refresc, això és el que em va fer a mi estimar la mar. La sensació de benestar del solet pegant-te després d'un bany fresquet...

A qui no li agrada això! També recorde els dies a la punta l'Estrella o cala Blanca.

On visc a les Palmes estic molt bé, vaig a platges d'arena, també, en ser una illa volcànica, tens combinació d'arena i quan t'endinses en l'aigua és tot roca, encara que el moment d'estar a la roqueta a soles, ací és difícil trobar-ho."

Mara ha estudiat Ciències del Mar, un màster i ara

el doctorat a la universitat de les Palmes, entretant va fer un Erasmus a les illes Açores. Tot aquest estudi amb beca, i fins aconseguir-la, treballant als estius i amb ajuda dels pares. Ha estat complicat poder trobar una estoneta per a parlar amb ella, ja que no para de viatjar. Recentment va aplegar d'un curs a la universitat d'Hamburg i fins a l'estiu té programat viatjar a l'Uruguai, Brasil, Islàndia, tot pel seu treball de doctorat... "M'agrada tindre la flexibilitat de moure'm, de veure món, de conèixer diverses cultures, idiomes; on vaig hi ha gent de diferents països: Japó, Xina, Alemanya, EEUU, Anglaterra, França, Itàlia, Turquia, en el mateix lloc estem gent que hem crescut de manera molt diferent, hem estudiat el mateix, de maneres diferents i encara això ens complementem bastant bé.

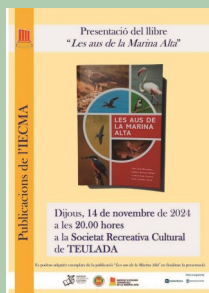
El 4 d'abril me'n vaig a l'Uruguai, estic embarcada 45 dies, comence una campanya que és una eixida en vaixell, dintre d'un projecte; vaig de manera altruista, si el projecte té suficient diners et paguen. És un treball molt interessant d'arreglada de dades que són després les que treballa al doctorat, les que programe, les que estudie, de les quals trac conclusions del que està passant.

Jo em considere una privilegiada, he trobat el que m'agrada a la primera. Estic molt contenta d'haver-me atrevit, als 18 anys, a agafar un avió per primera volta, d'haver sigut valenta de vindre a Les Palmes. En aquesta illa, hi ha moltes opcions, possibilitats de fer coses, activitats, la majoria gratuïtes o subvencionades. M'he passat mitja vida amb la cara en els llibres, he necessitat l'esport i l'oferta a Teulada Moraira ha sigut escassa, la vida era al carrer.

Per a finalitzar, tinc una opinió que igual és interessant o no: que els joves que viuen a Moraira i a Teulada han de ser més valents; si no, acaben tenint les mires tancades, s'ha d'eixir de la zona de confort, descobrir coses noves, hi ha un ventall de possibilitats i això també és responsabilitat de les nostres institucions". La bona notícia és que Mara passa a ser col·laboradora científica de la Belluerna.

L'ACAT es mou

Últimes activitats de l'Associació Cultural Amics de Teulada

Presentació llibre de Joan Sala i altres autors

Expo 40 anys de l'ACAT

Presentació La Belluerna i calendari de l'ACAT 2025

Encesa de torres al castell de Moraira

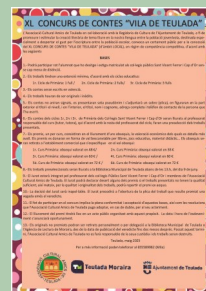
Mercat de Nadal

Festa de la Dama

Presentació del llibre de J. Sellés

Concurs de contes

